

Dobai István

EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL, MAGYAROKNAK ELEIRŐL

1. Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről

Csáti Demeter sokáig az első ismert magyar költő volt, nevét emlegették, *Ének Pannonia megvételéről* című versét idézték, szavalták. Azután kiderítették, hogy régebbi költőnk is van, mint ő, verse talán nem is az övé, nem is eredeti, nem is szép. Dicsőségét azonban nem annyira az irodalomtörténeti kutatások halványították el, mint inkább a romantikus kor nagy költőinek nagy alkotásai. A Zalán futása és a Toldi után közönségünk a hirtelen gazdagodott finnyásságával becsülte le azt, ami azelőtt még büszkeséggel töltötte el a honfiúi keblet. Így esett, hogy a Csáti Demeter és a Pannoniai ének kérdése kiszorult a közérdeklődés köréből, és máig is tisztázatlan. Igaz, vannak az egyetemes magyar irodalomtörténetnek ennél még sokkal elébb való kérdései is megoldatlanul, és nagyon kevés a remény arra, hogy Csáti Demeterre valaha is sor kerül.

Ha nem volna szilágysági. De az. És ez nemcsak azt jelenti, hogy egy vidék művelődéstörténetében elsőrendű fontossága lehet az olyan kérdésnek is, mely az egyetemesben harmadrendű, hanem: vidéke válogatja. A Szilágyságban, az Érmelléken a Csáti Demeter kérdése már úgy tevődik fel, hogy ki volt az, aki ebben a magyar Árkádiában olyanoknak volt az elődje a szép magyar irodalom megteremtésében, kivirágoztatásában és világszinten tartásában, akik itt, az örök kuruc Szamosháton népünk politikai törekvéseit a legmagasabb művészi és erkölcsi szinten szolgálták alkotásaikkal. Mint *Sylvester-Erdős János*, *Ilosvai Selymes Péter*, *Károli Gáspár*, *Kazinczy Ferenc*, *Kölcsey Ferenc*, *Ady Endre*, valamint *Móricz Zsigmond*, *Németh László*, *Gellért Sándor*, *Páskándi Géza* – hogy csak néhányat említsek, és hallgassak nagyon sok más régiről és újról.

Tudjuk, hogy a magyar művelődés súlypontja a 16. századra – a Központ és Délnyugat hegemoniája után – Északkeletre tolódott. Ide a Szamoshátra, Szilágy–Bihar–Szatmár–Ugocsa–Máramarosba, és itt a vallási reformációt, a nemzeti nyelvű irodalmat, később a szellemi és politikai felvilágosodást szolgálva, máig is élen jár. Persze, a műveltség csak a társadalmi-politikai súlypont idekerülését követően indul itt virágzásnak. A 15. század közepétől kezdve a politikai élet mind több és több vezére kerül ki erről a vidékről, míg – éppen Csáti Demeter korára – a magyar politika mindkét pártjának vezetői – a Báthory, Szapolyai, Drágfi, Perényi és Werbőczy családok tagjai, királyok, nádorok, bíborosok, vajdák – mind innen származtak. Kapcsolatuk volt nemcsak Magyarországon mindennel és mindenkivel, hanem Rómával, Itáliával, Lengyelországgal, a Germán Birodalommal és egész Európával. És ezek udvarában, ezek körül, ezek hóna alól nőttek ki nagy magasságra a magyar művelődés, irodalom 16. századi kivirágoztatói.

Csáti Demeter – nevéből ítélve a Heves Megyei *Mezőcsáton* született 1480 körül. Erre lehet következtetni abból, hogy 1501. december 13-án beiratkozik a *krakkói egyetem* „*Bursa Hungarica*”-jába, mert abban az időben is húsz év körüliek iratkoznak egyetemre. Ekkor már ferencrendi szerzetes. 1526-ig csak helyi hagyományok tartják számon. Úgy mondják, hogy egy-két évi krakkói tanulmány után hazatért és – valószínű – a kusalyi klostromban élt, és a környék társadalmában folytatta a rendtársai közül kimagasló szellemi felkészültségével, a ferences missziót. Közismert volt Werbőczyánus, republikánus politikai elkötelezettsége és szívesen látott vendégként – egyházi pásztorációja mellett – ezt propagálta Szilágyság és Érmellék nemesi udvarházaiban. Fiatal korától kezdve szoros barátság fűzte Werbőczy István rokonához, Dobai Székely Tamás homo regius, azaz ügyvéd-közjegyzőhöz. Sok időt töltött barátja ákosi udvarházában, a Szapolyai János vezetése alatti *nemzeti republikánus párt* valóságos központjává téve Ákost. Ehhez nem kevés bátorság kellett, hiszen az országrész nagyhatalmú tartományura Drágfi Miklós közismerten az *aulikus párt* vezéralakja és Báthory István nádor barátja volt. A két párt vezéreit ugyan átmenetileg egymás mellé állította a közös ellenség, *Dózsa György*, az ellene folytatott hadjárat, de utána még nagyobb erővel folyt az *örökletes* vagy *választott* királyság hívei közötti viszály.

Csáti Demeter rendjében megbecsült ember: 1526-1544 között többfelé (Kusaly, Ozora, Pest, Sárospatak, Nagyvárád, Csanád, Nagybánya) házfőnök vagy kerületi főnök és a lutheranizmus elleni küzdelemben keresett prédikátor. Kitűnő szónok, következetes híve Rómának, és rendje fegyelmét olyan szigorúan veszi, hogy 1531-ben a nagyváradi rendi gyűlés határozatot hoz ellene, emiatt. 1526-ban odalett Habsburg Mária királyné udvara, és ezzel megszűnt a vallási reformáció terjedésének egyetlen akadály, a mozgalom német voltát emlegető vád alapja. Protestánssá is lett az egész vidék népe, minden klostrom és templom, csak Székely Tamás ákosi kúriája volt kivétel az egész Tisza vidéken, gazdájának Róma melletti makacs kitartása miatt. Csáti Demeter 1544 körül halt meg, állítólag Szécsényben.

Mit lehet megtudni Csáti Demeterről ilyen kevés ránk maradt életrajzi adatból? Sokat. A Ferenc Rend akkor is a szegények rendje volt. Alapítója, Assisi Ferenc, az egyházi hatalom és

dicsőség korában hirdette meg az alázat, a szegénység, a szelídség, a krisztusi szeretet forradalmát. A Rend tagjai – a nagyon kevés, nagyon előkelő mellett, akiket a tiszta, őszinte buzgóság, vagy a divat vitt soraikba – a nép fiai voltak. Kézművesek, földművesek, szegények fiai. Csáti Demeter szülei sem lehettek gazdagok, sem előkelők.

A Rend tevékenysége elsősorban az egyszerű hívek pásztorációjára irányult. A nép papjai, a nép „barátai” voltak. Éppen a társadalom legszegényebb rétegeivel való állandó, szerves kapcsolatuk vitte a ferenceseket sokszor a hivatalos, nagyúri egyház iránti engedetlenségbe. Még a közismert ferences elvszerűség, a meggyőződéshez való kitartó ragaszkodás is – amely különösen a renaissance uralkodó planétája korában nagy ritkaság Európában – jórészt annak köszönhető, hogy a ferencesek első nemzedékiekként komolyan veszik tanulmányaikat, érdekli őket minden, sokat vitatkoznak, és a magukévá tett igazságot nagyra értékelik. Nem véletlen, hogy a huszitizmus magyar terjesztői között nagyon sok a volt ferences, mint *Pécsi Tamás* és *Újlaki Bálint*, a Biblia első magyar fordítói, és hogy a Dózsa-háborúban olyan nagy szerepet vállaltak a ferencesek, mint *Túrkevei Gergely* – szintén krakkói diák – és *Mészáros Lőrinc*. De az sem véletlen ám, hogy a másik oldalon álló ferencesek éppen úgy a meggyőződésüket követve harcolnak az Egyház és Állam rendje mellett. Gondoljunk csak *Temesvári Pelbárt* néphez szóló tanításaira és *Laskai Osvát* munkásságára. Jellemző az a protestáns vélemény, hogy ha a Római Egyházban a ferencesek szelleme uralkodott volna, szervezeti szakadás nélkül és sokkal eredményesebben történt volna meg a hitújítás. De így bizony sor került arra is, és a ferencesek nagy része – meggyőződéséhez híven – a tiszta hit, a nép nyelvén szóló tanítás és rítus megújított egyháza mellé állott. És lettek a reformáció olyan terjesztői és harcosai, mint *Ozorai Imre*, *Szkhárosi Horvát András*, *Sztárai Mihály* és *Bencédi Székely István*. De Csáti kitartott Róma mellett, sőt teljes erőbevetéssel harcolt a lutheranizmus ellen. Csátinak ez a magatartása nem egészen magyarázható hitbeli meggyőződésével, hiszen az ő életében, a tridenti zsinat előtt – úgy látszott – Luther tanítása nem veszélyeztette az Egyház egységét, és ő nem hirdetett semmi olyat, amit egy meggyőződéses ferencesnek feltétlenül el kellett volna utasítania Mivel magyarázható mégis Csáti ilyen rendhagyó viszonyulása a reformációhoz?

A *kusalyi ferences kolostor* Csáti első ismert tevékenységi helye. Ez a kolostor a *Kusalyi Jakcsiak*, erdélyi vajdák és más főméltóságok adományából 1423-ban létesült. Mint *V. Márton pápa* 1422. október 12-én kiadott alapítólevele mondja, a vidék „sok szakadárjának és más hitetlen léleknek a katolikus hitre való hozására”. Hogy a Tövishát népe akkor is annyira makacsul kitartott saját hagyományai mellett, hogy ez az egyházi felsőbbbség szemében szakadárságnak, vagy hitetlenségnek látszott, azt mindenki elhiszi, aki a tövisháti magyarokat ismeri. Pedig ez a nép nemcsak a valószínű több ezeréves ittlakásával, közismert szorgalmával, becsületességével, reális életszemléletével és a mindenkori felsőbbbség elfogadásával tűnik ki a környező népcsoportok közül, hanem példás és tiszta vallásosságával is. A kusalyi ferencesek, a nép barátai nem is kívánhattak maguknak eszményibb nyáját ennél. Meg is értették egymást egészen rövid idő alatt úgy, hogy a Tövishát magyarsága teljes egységben ment a ferencesek után először Róma, azután a reformáció által megújított vallására. De hogy lehet az, hogy Csáti

Demeter nem ment ragaszkodó híveivel a reformáció táborába, vagy miért nem tudta – sikeres hitszónok létére – visszatartani a nyáját, a saját meggyőződése szerint, Róma számára?

A krakkói egyetem – Csáti főiskolája – az első középeurópai egyetemek egyike, a prágai, a bécsi és a pécsi testvére. 1364-ben alapította *Kázmér*, az utolsó *Piast* a lengyel királyi trónon. Megerősödése, felemelkedése a prágai és a bécsi után következett, a tizenötödik században, a *Jagellók* gondoskodása alatt. 1500 körül, amikor Csáti itt diákoskodott, a humanizmus egyik legfontosabb központja, ahova egész Európából gyűlnek a tudósok és a tanulni vágyók. Maga *Rotterdami Erasmus* is komolyan fontolgatta, hogy odahagyja Bázelt Krakkó kedvéért, olyan erősen kecsegtette a kiváló tagokkal dicsekvő krakkói erasmista társaság. De, ha Erasmus előrehaladott kora miatt nem is jöhetett Krakkóba, mások azért jöttek, különösen diákok, és különösen a közeli, és a lengyel-magyar barátságot már akkor valló magyarság köréből. Volt idő, mikor több százra ment a krakkói magyar diákok száma és – úgyszólván – a korszak minden magyar szellemi nagysága megjárta Krakkót.

Nyilván az *Erasmus* szelleme uralkodott a krakkói diákok körében is, a humanista gondolatszabadság, a kételkedésé, a tudomány alaposságáé, az antidogmatizmusé. Hogy lehet az, hogy Csáti nem lett humanista-erasmista a krakkói egyetemen és haláláig a lebecsült, Középkort jelentő Róma katonája maradt?

Ezekre a kérdésekre nem felelnek a gyér életrajzi adatok. Csak a Csáti ránk maradt versétől várhatunk választ. Lássuk tehát, milyen ennek a művelt, római rítus melletti harcos hitszónok-szerzetesnek egyetlen ránk maradt műve.

Ének Pannónia megvételéről

1. Emlékezzenk régiekrel,
Az Szythiából kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségekre.

2. Szythiából kiindulának,
Hogy ez földre kijüvénnek,
Istentől is kisérttetének,
Erdélységben letelepedének.

3. Ott jól tének úmagokkal,
Hét sereget nagyot szerzének,

Hét kapitánok emelének,
Mindeniknek várat szerzének.

4. Mind eggyessek ű dolgokban,
Hatalmassok viadalokban,
Nincs filelmek országokban,
Csak lakoznak bátorságokban.

5. Nagy erejek mint Sámsonnak,
Bátor szívek mint oroszlának,
Mindent rontnak ha indulnak,
Rettenetese sokaságokkal.

6. Az egyek kezettek jelesb vala,
Kinek neve Árpád vala,
Mindeniknél gazdagb vala,
Azért keztek fő kapitán vala.

7. Mikor azt hallották volna,
Hogy az Duna jó víz volna,
Lakófölde nagy jó volna,
Hogy annál jobb sohol nem volna;

8. Egy kevetet választának,
Duna látni bocsátának.
Hogy ha bizont mondhatnának,
Ők az földre bészállanának.

9. Kevet juta Duna mellé,
Földet, fivet megszemléle,
Duna vizit es megkímlé,
Őmagának jónak ítéle.

10. Herceg akkor az földön lengyel vala,
Ki mind ez országot bírja vala,
Lakóhele Veszprém vala,
Ez föld népe mind német vala.

11. Kevet futa bé Veszprémbe,
Az hercegnek eleiben,
Magyaroknak ű szovával,
Keszeneti lén nagy tisztességgel.

12. ???Engem kildtek téged látnom,
Országodat mind megjárnom,

Lakóheleden megtudakoznom,
Néped tervínt tanálnom.”

13. Herceg azt igen eríle,
Az kevetet megvendíglé,
Őmagának jónak ítéle,
Mert azokat keznépnek viélé.

14. Kevet onnyat elsiete,
Egy palackot kerestete,
Duna vizében belé teltse,
Feldet, fivet hamar kerestete;

15. Azt Erdeibe el-bévivé,
Árpád előtt mind letevé,
Árpád látá, jó neven vívé,
Kapitánoknak mind hírré tevé.

16. Kapitánok odagyűlének,
Duna vizét űk megláták,
Földet fivet es megláták,
Ottan reá tanácsot tartának.

17. Egy fejér lovat hozatának,
Féket, nyerget aranyast hozának;
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólának:

18. ???Ez szép lóval azok tisztelének,
Kik Szythiából kijűének,
Nagyságodtul feldet kérenek.
Országodban letelepedének.”

19. Herceg azval veszté magát,
Hogy az dolgot meg nem érté,
Az szép lovat megszereté,
Hogy ki miatt földét elveszté.

20. Az szép lónak eriltében,
Az szót mondá az kevetnek:
???Annat adok én feldemben
Mint kívánnak ők, nagy bősséggel.”

21. Kivetek vadnak nagy eremben,
Mert járának nagy jó véggel,
Elbúcsúzának nagy tiszteséggel,
Bésietének Erdely feldében.

22. Kivetek beszélnek kapitánokkal.
Kapitánok tanácskoznak,
Hogy ha ez földre juthatnának,
Az herceggel megvínának.

23. Istent ők ott imádának,
Háromszor *Deust* kiáltának;
Arról nevezték ott az várast,
Számos mentében az nemes Dézsnek.

24. Tülek maradott nekenk az szokásonk,
Hogy, ha mikoron árút mi szakasztunk.
???Deus, Deus!” ott kiáltunk,
Bizonságunk, hogy megárultunk.

25. Hamar mind felkészülének,
Harmad kevetet választának,
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólnának:

26. ???Herceg, jól meggondold magad,
Hogy ez feldet hamar elhagyjad,
Mert magyaroknak árún adtad,
Immár önekik megbocsássad.”

27. Kevetek jutának az herceghez,
Tiszteséggel neki keszenének,
Az Árpádnak ő szavával
Ezt megbeszéllek nagy bátorságval:

28. ???Feldedet attad fejér lovan
És fivedet aranyas féken,
Duna vizit aranyas nyergen,
Akkort való nagy szökségedben.”

29. Herceg hallá, mosolyodék,
Azzal semmit nem gondola;
Az kevetnek akkoron szóllala;
Haragjában azt mongya vala:

30. ???Ha az szép lovat azért kildték,
Egy sulyokkal majd agyon verjék,
Nyergét vessék az Dunába,
És az féket az fiben elrekentsék.”

31. Kevetek azt mondák az hercegnek:
???Nem kell tenni kegyelmednek;
Azzol az magyarok károsok sem lesznek,
Inkább lesznek nyereségesek.

32. Mert ebek lóval mind meghíznak,
Nyerge leszen halászoknak,

Az fékével kaszások osztoznak,
Azért teutánnad ők sok jót mondonak”

33. Kevetek onnyat elbúcsúznak.
Herceg ottan megfélemlék,
Seregekkel gyilekezők.
Az Duna mellen el-békeltezők.

34. Árpád juta magyar néppel,
Kelem földén a Dunán elkelének,
Az Csekén ők csekének,
Az Téténben el-feltetének.

35. Érden sokat ők értenek.
Százhalomnál megszállának,
Az herceggel megvívának.

36. Isten vala magyar néppel:
Ott járának nagy nyereséggel.

37. Az herceg ott megvereték,
Csak egyedül futnia essék.
Az Dunára őt keríték,
Semmiképpen meg nem érheték.

38. Abban egyeb nem leheté:
Az Dunában beszöktete,
Hogy már magát ott megmentenéje
Inkább magát ott elrekkenté.
39. Árpád vala nagy eremben,
Mert az ország lén kezében,
Ő megszálla fenn egy hegyben.
Székesfejérvárhoz lén ű kezeiben.

40. Ott ez ország nekiek adaték,
Magyarországnak nevezteték,
Némettől mert megvívék,
Fegyverekkel evékkén tevék.

41. Egyiknek neve Buda vala,
Ki ez országot megvette vala;
Hogy az Árpád megholt vala,
Árpád után ő kapitány vala.

42. Lakóhelye lön Duna mentében,
Pest ellenében, fenn egy hegyben,
Arról nevezték ott a várost
Duna mentében kincses Budának.

43. Ezt szerzették Szilágyságban
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala Magyarországnak,
Egy némi-nemű multságában.

(az itt közölt szöveg forrása: <http://magyar-irodalom.elte.hu>)

Nyilvánvaló, hogy ez a szöveg nem azonos a Csáti Demeterével. Aki ezt így lejegyezte nem ismerte a 18. században már rögzült magyar helyesírást, talán nem is volt magyar anyanyelvű, aki így leírta. Feltételezhetjük, hogy a Tisza-vidéki magyar nyelvjárástól messze fekvő területen történt a lejegyzés. *Pray György, Révai Miklós, Dugonics András, Horvát István* voltak a vers egyes részeinek a felfedezői és első közlői. A nagyon torz, hiányos, tizenharmadik századi másolatú szövegnek 19. századvégi újra felfedezője, a különböző helyeken megjelent részletek összeillesztője, az egész mű népszerűsítője, *Fülöp Áron*, szatmári tanár volt.

Sokak hozzászólása, vitája után döntötték el a hajdani szakértők, hogy egyetlen vers részei és *Csáti Demeter* a szerzője az egésznek. Abban is megegyeztek, hogy a népi históriás énekek hatása alatt írta, a Turóczi-krónika alapján, valószínűleg 1526-ban vagy 1541-ben, mert akkor volt „nagy bu Magyarországban”.

Ha ezt a verset elolvassuk: előbb így, ahogy itt van, azután esetleg feltételezett tizenhatodik századi nyelven, vagy akár mostani nyelvünkre átszerkesztve, eltekintünk minden torzítástól, a legnagyobb jóindulatot tanúsítjuk e verssel szemben – akkor sem tagadhatjuk, hogy csalódást érzünk. Elégedetlenek vagyunk a verssel: ez nem művelt humanista, nem szigorú szerzetes rendfőnök, nem híres hitszónok, nem ötven-hatvanéves ember verse. Ha mégis azé volna, nem komoly verse. És lehetetlen, hogy Buda eleste, vagy Mohács ihlette volna.

Mert:

Érződik ugyan a versen az ősrégéssel szembeni különbség, az itálikus humanizmus, a reneszánsz szabadsága, könnyedsége – valamennyire, de mégis csak az akkor úton-útfélen énekelt népi énekekkel tart rokonságot és nem a *Verancius, Taurinus, Battyáni Orbán* vagy – pláne – a *Sylvester-Erdős* gondos formáival. Ilyen versnek a saját neve alatti útraeresztését még tréfából sem kockáztathatta, a szigorúságért megrótt, hitbuzgó, tekintélyes, öreg egyházi szónok, aki Csáti Mohács után volt.

Úgy mondják, ezzel a verssel akarta vigasztalni gyászbaborult nemzetét a mohácsi katasztrófa, vagy Buda eleste után. Ugyan! Ha Csáti tisztában lett volna ezeknek az eseményeknek a szörnyű horderejével, eget ostromló gyászhimnusz írt, vagy bűnbánó zsoltárt vagy lelkesítő prédikációt, vagy bármit, de nem a fehér ló untig ismert meséjével traktálja a vigasztalásra szorulókat. Honfitársainak a kétségbeesésből való kiemelésére, a régi szittyá vitézség méltó emlékezetére kihasználhatta volna Turóczi János honfoglalás-történetét, miszerint a magyarok elei valamikor, hajdanában Szkíthiából Erdélybe jövének, ott megtelepedének, fejedelmet és hét vezért választának és a „kapitányoknak hét várat építének”, majd Erdélyből jövet hódították el Pannóniát – ez a Csáti versének a témája – a német-lengyel szövetségtől. De csak a történelemben járatlan, kései olvasók képzelik úgy, hogy akár Csáti, akár másvalaki is tisztában lett volna akkor, ezeknek az eseményeknek a fontosságával, mert az akkor egyszerűen nem látszott. 1541-ben Buda már nem először volt török kézen. Nagy disznóság, hogy elfoglalta – mondhatta az akkori kortárs – de majd visszaadja, mint már 1529-ben is visszaadta. Amíg a török kezén van, legalább nem rongálódik úgy, mert nem ostromolja benne egymást a két király serege. És Mohácsból mi látszott akkor? A magyar haderő egy kicsi része odaveszett. A szultán – nagy szégyen – bejött az országba. De ki is ment magától, nem mert ittmaradni. Hogy meghalt a

király? Talán nem is baj: úgy sem volt életrevaló. Legalább jöhet a mi emberünk, János vagy Ferdinánd – pártállástól függően. Hol itt a katasztrófa?

Nézzük tovább: ha nem Mohács, vagy Buda eleste után írta Csáti a verset, mikor írhatta? Mikor volt még nagy bú Magyarországon? Talán valamelyik király halálakor? Mátyás 1490-ben halt meg. Ekkor Csáti tíz-tizenöt éves. Ulászló 1516-ban halt meg, ekkor már írhatott volna verset, de ki esett bűbe *Dobzse László* halála miatt? A Lajos és a János halála esztendejét, 1526-ot és 1540-et, már láttuk.

Vajon nem az 1514-es parasztháború ihlette Csátit? Akkor tényleg nagy bú volt – először az urakra, azután a parasztokra. Az urakat nemigen kívánta vigasztalni egy ferences. A parasztokat pedig, ugyan mennyire vigasztalta volna a fehér ló mondája? Hiszen a fehér ló mondájának eredeti, jelképes mondanivalóját már éppen úgy nem ismerte a tizenhatodik század embere, ahogyan mi sem ismerjük most.

De hátha mégis a Dózsa-lázadással kapcsolatos a Pannoniai ének. A *Tripartitum* arra alapítja a nemesek előjogait, hogy azok vérük hullásával szereztek az országot, és azóta is véráldozattal tartják meg. De a mi versünk szerint itt nagyobb szerepe volt a cselnek, mint a vérnek. Csak nem a nemesség erkölcsi alapját akarja kérdésessé, sőt nevetségessé tenni Csáti, egy ügyes, szellemes, parabolikus szatírában? *Apáti* is most ír szatírárt az urakról, miért ne tehetné meg Csáti is?

Nem a nemesség elleni szatíra a *Pannoniai ének*, mert – ez túlságosan szép volna Csátitól. Meg aztán ezt a verset éppen a szamosháti kurtanemesség másolta, tanulta, szavalta még a 19. században is. Az pedig nem terjesztett volna egy ellene irányuló szatírárt. Az értelmezésre nézve biztosíték volt Csáti személye, akit közről ismertek, hiszen sokáig élt közöttük. Tehát nem az 1514-es eseményekkel kapcsolatos a vers.

Ha sem 1541, sem 1526, sem 1514 gyászos eseményei nem indították Csátit a Pannoniai ének megírására, akkor mikor íródhatott a vers?

A Pannoniai ének arról a magyar honfoglalásról szól, melynek csatáiban – mint tudjuk – Árpád fejedelemnek öt fia közül négy meghalt. Tehát nagyon súlyos harcok voltak. A Csáti verse, pedig egyetlen csatát le nem ír. Ha Csáti lett volna háborúban, vagy beszélt volna valakivel, akinek friss háborús élménye volt, nem írt volna hódító háborúról, csata nélkül. Tehát Csáti olyan békés korszakban írta ezt a verset, amikor ritka volt a háborút járt ember, tehát 1490 és 1514 között.

Szerény, de nagyon határozott véleményem szerint 1506 után egy-két évvel, tehát 1507-ben, mert akkor volt békés korszak közepén, nagynak látszó bú Magyarországon. Az a nagy bú, persze, melynek alkalmából a vers íródott, csak *akkor látszott* búnak, mert ma már nem látszik sem búnak, sem semminek. A kortársaknak ugyanis nincs távlatuk valamely esemény arányainak felbecsülésére. Most is tanúi lehettünk, hogy – például – egy veszített háború után az új miniszterelnököt érzi és látja nemzeti csapásnak a kortárs, nem pedig a háború elvesztését.

Eszerint egy olyan politikai esemény okozta a bánatot Csátinak, amely csak egy csoportnak, egy pártnak, és csak akkor volt gyászos, de valójában nem volt nagyobb fontossága annál, minthogy efféle versek írására ösztönözze a honfíúval telített keblet. Ilyen esemény egy volt a tizenhatodik század elején: a Habsburg-Jagelló kölcsönös örökösödési szerződés. Ez annyira keresztezte akkor a nemzeti,

választott királyság híveinek célját, hogy – az azóta is divatos, jó szamosháti szokásként – nem lehetett akkor névnap vagy disznótor, hogy a pohár mellett ne siratták volna a haza végleges pusztulását, miatta. Hogy erre a szerződésre hivatkozva tényleg megesett azután az a kettős királyválasztás, mely valóban felmérhetetlen gyászos következményekkel járt, az nem a szerződés eredménye volt, hanem a *János király* és a nemzeti párt gyengeségéé, és az a szerződés nélkül is bekövetkezett volna.

A *Pannoniai ének* szerzője tehát a nemzeti párthoz tartozott, a *Szapolyai* és *Werbőczy* pártjához. Erre mutat a versnek egy nagyon kicsi, de annál jellemzőbb közlése: a honfoglaló magyarok a *lengyelektől és a németektől* hódítják el az országot. Ez nem felel meg a valószínű történelmi valóságnak, de a középkori krónikák sem így írják – többek között a vers tartalmához legközelebb álló *Turóczi-krónika* sem, ahonnan Csáti a fehér ló mondája mellett a Honfoglalás Erdélyen át történt változatát vette. Német-lengyel-magyarellenessé szövegről az elterjedt hősmondák sem szólnak. Ezt csak a szerző szűrhatta be nagyon is nyilvánvaló, napi politikai célzattal: a nemzeti párt halálos ellenfele a németekkel szövetséges, lengyel származású király udvara volt. Sem azelőtt, sem azóta soha nem lehetett a lengyeleket a németek mellé helyezni, mint a magyarság ellenségeit.

Ha elfogadjuk, hogy Csáti a nemzeti pártharcos tagja volt, magyarázatot találunk minden vele kapcsolatos kérdésünkre – és csakis így kapunk magyarázatot. Tanulhatott Csáti a krakkói erasmista szellemű egyetemen, ha a magyar erasmisták nagy patrónája *Habsburg Mária* királynő volt. Inkább a középkor, mint az idegenek szelleme!

A Róma melletti kitartást is ez magyarázza inkább, mint állhatatos hite, mert az ő korában még a reformáció egyházon belüli, mindenki szerint nagyon is kívánatos mozgalom volt. De Magyarországon akkor *német mozgalomnak* tekintették, és ezért a nemzeti párt határozottan ellene fordult, *János* királlyal, *Werbőczy* nádorral, valamint Csáti barátjával, Dobai Székely Tamással, Werbőczy rokonával az élen. Tudjuk, „katolikus hitbuzgalmukban” még a törökkel is szövetségesek – a németek ellen. Tehát nem a vallásos meggyőződés, hanem a választott királyságot propagáló nemzeti humanista republikánus politikai elkötelezettség döntötte el Csáti Demeter állásfoglalását.

Csáti Demeter tehát 1507 körül, harminc évesnél fiatalabb korában írta az *Ének Pannonia megvételéről*-nek címzett verset, mégpedig a magyar nemzeti párti propaganda használatára. Ez magyarázza az eléggé elnagyolt formát, sőt a külön itt említést sem érdemlő – a fehér ló mondájából álló – tartalmat is. Ilyet írhatott kapásból egy iskolázott fiatalember. Mintája is volt elég a széltére ismert históriás énekekben. Még az is meglehet, hogy Csáti nem is írt új verset – habár ez nem valószínű –, csak *átírt* egy ismert régit. Elvégre – tudjuk a mostani tapasztalatainkból, hogy az ilyen megfejtelt, de eredeti alakjában népszerű – versnek sokkal nagyobb a társadalmi mozgósító hatása.

Ezek után már az sem kérdés, hogy mennyire csonka a *Pannoniai ének* és – vajon – mi hiányzott belőle? Annak sem marad fontossága, hogy – esetleg – más költeményekből másoltak néhány szakaszt, a ránk maradt szövegbe. Mindezzel foglalkozhatnak a filológusok – ha van hozzá kedvük és idejük. *Csáti Demeter* verse annál inkább megfelel szerzője céljának, minél többen és minél többet változtathatnak rajta, mert annál inkább magáénak érzi a közönség, és annál inkább hat. A népdal is ilyen köztulajdonba vett költemény, és nem válik kárára, hogy annyian alakítgatnak rajta.

Még nézzünk meg néhány más lehetőséget:

Az *Ének Pannonia megvételéről* tartalma, formája után ítélve, íródhatott nemcsak az előbb megállapított időben, hanem a tizenötödik század közepétől kezdve bármikor, hiszen rokonságot tart az 1472-es *Szabács viadalával*. De készülhetett akár a tizenhetedik század végén is, sőt a tizennyolcadik elején is, a szittyahangulat újraéledése és a kuruckori költészet idején, azok hatására, valamely ismeretlen, másodrendű költő műveként. Eszerint nem Csáti Demeter írta, vagy egy másik Csáti Demeter, akinek az életéről semmit sem tudunk, vagy nem függ össze az utolsó szakasz a vers többi részével. És a lengyelek magyarellenessége csak magyarázat nélküli beszúrás.

Ismétlem, biztos, hogy a *Pannoniai ének*nek nem ez az eredeti szövege, mert az a szöveg itt töredékes, hiányos. Nyelvezetét, helyesírását is eltorzította a hibás másolás. De ezektől eltekintve, nincs komoly okunk arra, hogy az előzőekben mondottakat megkérdőjelezzük. Hiszen ezen az alapon minden mű szerzőségét kétesnek tarthatnánk, ha eredeti kézirata nem áll rendelkezésünkre. Lehet, hogy sokszor érdekes is a mindenben kételkedés, mint például a *Shakespeare* esetében. De Csátival kapcsolatosan értelmetlen, haszontalan a kérdőjelezés, hiszen – ha nincs is kizárva minden más lehetőség –, semmi egyéni vagy közösségi, művelődéstörténeti kár nem származik abból, ha a verset Csáti Demeter névvel jelezzük, keletkezését a tizenhatodik század első tizedére tesszük, mert ez a legvalószínűbb, legésszerűbb, legbizonyítottabb.

Mindaddig tehát, amíg valaki az ellenkezőjét nem bizonyítja, megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom első költője, akinek magyar verse maradt reánk, *Csáti Demeter*. Műve, az *Ének Pannonia megvételéről*, vagy más címen, *Pannoniai ének, az első magyar vers*, melynek szerzőjét ismerjük. Ezzel a megállapítással Csáti Demeter visszkapja kétségbevonat régi rangját a magyar irodalom történetében, de a tizenkilencedik század előtti, régi fontosságát, népszerűségét, ismertségét még akkor sem kapná vissza, ha tízszer nagyobb művet hagyott volna reánk. Nem az ő kicsinysége, hanem eposzíró utódai, Zrínyi, Vörösmarty, Arany nagysága miatt.

Csáti Demeter versének – időbeli elsősége mellett – még van egy fontos érdekessége: az első *kortes-vers* lévén a magyar irodalomban, az első *politikai* tartalmú költemény is. A Habsburg örökösödési szerződést elutasító politikai tartalmának köszönheti a Pannoniai ének az 1867-es Kiegészítést bíráló magyar belpolitikai viszályok korában újraéledt aktualitását, divatját, népszerűségét. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy *Fülöp Áron* éppen ebben a korban fedezi fel újra, népszerűsíti és terjeszti, valamint az sem, hogy éppen Szatmárban, a Szamosháton, ahol a még eleven kuruc eszméket Negyvennyolc csak újraizzította.

Az *Ének Pannonia megvételéről* részleteit Fülöp Áron budapesti könyvtárakban fedezhette fel. Csak Magyarország nyugati felének a fehér ló cselével való megszerzését látta Csáti versében, nem vette észre az Erdélyből történő honfoglalásnak Attila és a székelység történetére vonatkozó fontos lehetőségét. Csáti után indulva Fülöp a maga eposzába írhatta volna, hogy Csaba vezér tényleg visszatért és valamikor Árpád előtt Erdélyt visszahódította a székelyek számára, hogy onnan kiindulva Attila egész örökségét, a Kárpát-medencét meghódítsák. Az is lehet, hogy Arany János felfogásához ragaszkodott Fülöp Áron, amikor nem követte Turóczi felfogását. Fülöpöt, tehát nem érdekelte a Csáti vers, de feleségének figyelmébe ajánlotta. Erzsébet asszony férjére hivatkozva – talán Fülöp Áron neve alatt is – kezébe vette a Csáti vers ügyét. A millenium korának nyelvére,

olvasható, előadható formába írta vagy íratva át, és mindenfelé terjesztette, propagálta. A Református Felsőleányiskola igazgatója lévén, Fülöpné szigorúan megkövetelte növendékeitől – leendő művelt magyar családanyáktól, tanítónőktől, óvónőktől –, hogy könyv nélkül tudják a Pannoniai ének általa megújított szövegét, hogy azt a leányok majd felnővekedvén, gyermekeiknek és növendékeiknek megtaníthassák. Én magam is így hallottam Ákoson, 1933. húsvétján, Szilágyi Laci elsőosztályos elemista előadásában, persze érmelléki í-ző kiejtéssel:

*Emlékezzünk régiekről,
Szittyiából kijöttekről,
Magyaroknak eleiről,*

És azok vitézségiről. És így tovább – ha jól emlékszem – vagy tíz-tizenöt versszak, ahogyan ezt Laci édesapja annakidején Egeressy Esztike tanítónőtől, Fülöp Áronné tanítványától megtanulta volt. Annyit láthatunk belőle, hogy a forráskiadványok torz szövegét korszerűsítették ugyan, de az átíró nem a stilisztá-művész Fülöp Áron, hanem más valaki lehetett. Ennek az alapján bátorodom felszólítani és felkérni a magyar költészetnek azokat a szerelmeseit, akik jobban és szebben tudnák 20. századi nyelvre fordítani Csáti Demeter versét, ne szerénykedjenek, és ne féljenek az első magyar hőskölteménynek, a mai közönség számára való tolmácsolásától. Azt is remélem, hogy ezzel kapcsolatosan még innen-onnan, akár a népköltészetből, kerülhetnek elő a költeménybe illeszthető más töredékek is. Műfordítással foglalkozó, bármilyen nagyigényű költőnek is dicséretére válna a *Pannoniai ének* ómagyarról mai magyar nyelvre való fordítása. Szerintem, ez a hitelesen eredeti magyar históriás ének méltó a legigényesebb mai magyar zeneszerző figyelmére is. A magyar történelemről szerzett rockoperák mellé szépen *odallene Csáti Demeter, Emlékezzünk régiekről, / Szittyából kijöttekről* kezdetű vers *megzenésítése*. Nemcsak Csáti, de még inkább a zeneszerző hírnevét öregbítené egy könnyen előadható és terjeszthető ilyen regösének.

A kolozsvári egyetemre kerültem után – bár az *Emlékezzünk régiekről* jelszót mindenki ismerte –, nem hallottam többé a szatmári specialitássá lett Pannoniai énekről, sem Csáti Demeterről. A magyar fiatalság 1940 körül a *népi mozgalom* híveként, *Féja Géza* irodalomtörténeti vonalát követte, annak pártos radikalizmusába nemcsak *Csáti Demeter*, de még *Ilosvai Selymes Péter* sem fért bele, az Arany epigon *Fülöp Áron*, pedig még kevésbé. Én is elfelejtettem volna az egészet, ha későbbi helytörténeti kutakodásom során *Petri Mór* monográfiájában nem olvastam volna Csáti Demeterről és verséről, így azonban az 1960 körüli irodalomtörténeti börtönelőadásaimba belefoglaltam. Most már azon csodálkoztam el, hogy egyáltalán tud róla valaki, sőt, éppen legtisztéletreméltóbb ottani rabtárs-hallgatóim: *Benedek Simon* történettudós, *Fidél atya* néven ferences rendfőnök, *Lakatos István* nyomdász, szociáldemokrata képviselő, „a legbecsületesebb erdélyi politikus” és *Andrássy Ernő* orvos, Érmellék kiváló régész-helytörténész polihisztora, nemcsak kedves versüknek mondták, hanem idézték is a Pannoniai éneket. Az örömdetes tény magyarázata nagyon egyszerű volt: Csáti Demeter ferencrendi szerzetes volt, természetes tehát, hogy Benedek Fidél számontartotta. Lakatos István szülőfalujában, a kalotaszegi Sárvasáron tanulta a verset gyermekkorában, mert Egeressy Esztike, Fülöp Áronné növendéke akkor ott volt tanítónő. Andrássy Ernő pedig, a szatmári Királyi

Katolikus Főgimnázium növendékeként irodalomtörténetben tanulta, nemcsak Csáti Demetert és versét, de Fülöp Áront és költészetét is. Az ő hatásuk alatt tette magáévá a börtönelőadások hallgatósága az ügyet, és vettek rá engem, hogy majd járjak végére a dolognak. Börtönből való szabadulásom után, igyekeztem a vállalt művelődéstörténeti feladatokra megfelelő, szakavatott személyeket találni, kerültek is néhányan, de olyan irodalomtörténész, aki hajlandó lett volna Csátival foglalkozni, nem akadt. Sem az előkerült versrészleteknek mai nyelvre való áttételére, sem megzenésítésére nem vállalkozott senki. Én is hiába fordultam minden szerkesztőséghez 30 év alatt, még az előkerült versszöveg-részleteket sem közölte senki – bizony az első magyar vers eddig ismert szövege csak a legutóbbi évtizedben került a közönség elé, nemhogy irodalomtörténeti jelentőségének méltó értékelése megtörtént volna.

Én nem tehetem meg, hogy veszendőben hagyjam a *Pannoniai éneknek*, a magyarok eleinek viselt dolgaira emlékeztető első magyar vers ügyét, hiszen megígértem volt, azóta elhalt rabtársaimnak.

2. Fülöp Áron, az utolsó magyar hegedős

A dicső nemzeti múltat kereső milleniumi magyarság igényének megfelelően, a hun-magyar hősök szellemét költészetében felidéző, a Pannoniai ének is újraélesztő *Fülöp Áron* az udvarhelyszéki Felsőboldogfalván, családja nemesi udvarházában született 1861. március 15-én, és ugyanott halt meg 1920. október 22-én. A hajdani kúria kertjében álló sírkövének a felirata:

„ITT NYUGSZIK
AZ UTOLSÓ MAGYAR HEGEDŐS
1861-1920
ÉS FELESÉGE
1851-1922”

Neveket nem véstek a sírkőre: azok az utókór emlékezetébe vannak bevésve. Fülöp Áron középiskoláit a székelyudvarhelyi református kollégiumban, egyetemi tanulmányait pedig, Budapesten végezte, és magyar-német-francia nyelv, illetve irodalom szakos tanári oklevelet szerzett. Kétévi hódmezővásárhelyi tanárkodás után, 1886-ban került Szatmárra, a Református Főgimnáziumba, ahol 10 évig tanított. Mellette, 1894-től a *Szatmári Hírlap* szerkesztője. 1896-tól 1916-ban történt nyugdíjba vonulásáig a budapesti parlamenti könyvtárban dolgozott, előbb könyvtárosként, 1911-től pedig, igazgatóként. Nevéhez fűződik az országgyűlési könyvtár 1902-es újjászervezése és később nagyfokú fejlesztése és gazdagítása.

Fülöp Áron kiváló tehetségű költő, író, tudós és öntudatos büszke székely léte magát mindig a *magyar nemzeti irodalom szolgájának* – Arany János munkássága szerény folytatójának – tartotta. Udvarhelyi diákkorában kötelezte el magát a székelymagyar hagyományok irányába, a hun-magyar mondakör újraélesztésének ügyével. Később is ez volt tanulmányainak és irodalmi munkásságának a vezérfonala. Még egyetemi tanulmányai idején fedezhette fel Csáti Demeter *Ének Pannónia megvételéről* című versét, de az nem kapcsolódván a hunokhoz, Fülöpöt nem érdekelte. Szövegét később feleségének, a szatmári Felsőleányiskola igazgatónőjének adta, aki azt honleányi lelkesedéssel eredményesen népszerűsítette és terjesztette. *Debreceni Mártonnak a Kióvi csata* című, 1854-ben megjelent hőskölteményét 1887-ben Szatmáron megjelent szép tanulmányában elemezte és méltatta, azonban különös érdeklődést ez iránt sem mutatott, hiszen ez sem tartozott a hun-magyar hősi örökséghez. Viszont szíve minden lelkesedésével fordult Arany Jánosnak a hun-magyar mondákat feldolgozó művei felé. Természetes volt hát, hogy amikor Arany János halála miatt, a nagy mű a *Csaba trilógia* – a *Buda halála* megírása után – befejezetlen maradt, Fülöp Áron oda állott az elhalt mester helyére, és folytatta annak munkáját. Az *Attila fiai* ciklus – *Ellák, Aladár, Csaba* – el is készült. Fülöp Áron művéről Nagy Béla, a szatmári Református Gimnázium irodalomtanára méltán állapította meg a harmincas években, hogy verselését, logikáját, poétikáját, stílusát, formarendszerét tekintve mindenben Arany Jánost követi, méltó a *Buda halálához*, sőt kifejezésmódjával, szépségével meg is haladja Arany későbbi eposzait, és epikuma a *Toldi* magasságáig és tömörségéig emelkedik:

*Írjam-e, ne írjam? Tusakodva kérdem;
Gyújtsak-e föl fáklyát e sivatag éjben,
Hogy a halvány fénynél vissza, hozzád térjünk,
Mohosult hantodhoz régi dicsőségünk!?*
Ama nehéz átkon könnyeim elsírjam?
– Tusakodva kérdem: írjam-e, ne írjam?
Mit ér már azoknak őseikről ének,
Kik csupán a mának és maguknak élnek?

Ami pedig Fülöp Áronnak a magyar irodalomban egyedülálló sajátossága, az az eposzból kiemelkedő lírai hangulatú, freskószerű természet-ábrázolás, amelyben bizony még Arany Jánost is felülmúlja:

*Daliás időkről zendüljön az ének
Foszladozó szálán szomorú regének
Nagy borongó felhő, ne üljön felette,
Feledés sírjába ne legyen temetve:
Jó régi időkben a miket tevének
Balsorsú fiai híres Etelének,*

*Be ős Hunniának bedült sírja felett
Virrasszon gyászolva e bús emlékezet.*

*Sötét lobogóját az éjfélt kibontá;
Hogy ne lássák arcát, barna fátyolt vont rá.
S mint anya gyermekét, – ágyánál virrasztva,
Félve csókolja meg, nehogy felriassza:
Lopva ejté csókját a szendergő tájra,
Aztán lágy' susogva tovalebbent szárnya;
S alig hogy tovaszállt: az alvó föld fölött
Keleten az égbolt bíborba öltözött.*

*Még karja közt tartá a földet az álom,
Nehéz, síri csend ült a szendergő tájon,
Ahol a végtelen rónát átszaladja
A kanyargó Tisza ezüstös szalagja,
Mely sima medrében amint aláomlott
Némán ringatá a ráboruló lombot,
Mint csecsemő lányát a szerető dajka
Dobogó kebelén féltékenyen tartja.”*

*Még pihent a madár pelyhes fészken lágyon,
A szellő is késett habos tenger-ágyon,
A hajnal pírja is alig hogy felkelt még,
– Csillag sem jelezte korai felkeltét:
S íme már ébren van az egész hun tábor,
Alakokkal telik be a közel s távol;
Beláthatatlan számuk végtelen tengernyi,
S vélnéd: egy-egy sötét hullám valamennyi.*

Fekete palástját az ég kiaggatta,

*Fiastyúk is, hold is szendereg alatta;
Lent piheg ős erdő, föld barna leánya,
Álomra csukódott nagy sötét pillája;
Csak szívere lüktet, hegyi patak fodra,
Csattogva, csevegve, csörtetve, csacsogva,
S álmai visszhangja, – kebele riadván, –
Kósza vad sírása megtörik a sziklán.*

*Nem e világból való e dal –
Nagy küzdelemmel, fájdalommal
És az örök gyásszal tele,
Egy rég elhunyt világnak sírján
Lehervadt repkény levele.*

*Akik e sírból visszajárnak,
A mindig fennvirasztó árnyak
Beszélték el e dalt nekem,
Hadak útjáról alászállva
Zivataros, bús éjeken.*

*Akik hallják, tán meg sem értik,
Idegen ebben minden nékik,
Avult kor, – régi emberek –
S gúnyos hahota lesz jutalma
Annak, ki értük kesereg.*

*De akik elhagyottan, árván
Éltek a Réka sírja táján,
Csabától várva a segílyt –
Hitben, reményben csüggedezve,
Oh, a Ti szívetek megért.*

*E bús dalt, akiknek megírtam,
Sóhajjal, könnyel tele sírtam,
Hunok hadai védjenek
Csaba útján, csillagos fényben,
Hősök hősei, – székeltek!*

Ami pedig Fülöp Áron művét mégis Arany Jánosé mögé helyezi, az a kettejük epikájában elbeszélte *tartalom közötti különbség*. Arany János feldolgozott a hun legendákból minden arra érdemeset, Fülöp Áronra alig maradt, az amúgy is kevés hiteles adatból. Az adathiány teszi, hogy a *Buda halála* zsenialitása ellenére is vérszegény, Attila fiairól pedig mit lehet írni, ha neveiken kívül semmi érdemlegeset nem jegyzett fel a történelem? Mint *Takács László* történettudományi elemzésében kimutatja a hun mondákból és regékből a 20. századi társadalomtörténeti módszerekkel sem lehetett sokkal többet kideríteni. Azt megállapíthatjuk, hogy Attila halála után nem fiai szálltak harcba egymás ellen, egyéni ambíciójuk érvényesítéséért, hanem a szövetséget alkotó népek – az anyjuk révén saját vérüknek számított Attila fiak uralomra juttatásával – akarták saját nemzetük rangját biztosítani. Már a Bendegúz fiak, Buda és Attila harca sem testvérek, hanem népek közötti versengés lehetett, az Attila fiai közötti, pedig kétségtelenül az volt: az Ellák uralmát a szarmata szlávok, Aladárét az iráni és kaukázusi árják, a Csabáét pedig, az onogurok támogatták – az Attila név germánnak látszik, mint ahogyan Ellák szlávnak, az Aladár perzsának, Csaba pedig onogurnak. Végül soron azonban az a döntő, hogy egy-egy műalkotás milyen hatással van kora társadalmára, mert ami a koreszme időszerű követelményeként hősi tettekre buzdító gondolat volt a magyar reformkorban, az a Millennium idején már csak csendes, nosztalgikus emlékezés lehetett. A Gyűlölet Évszázada után, azóta hol van már, a hun-magyar dicsőség, az ezeréves Magyarország, a 19. századi európai nemzeti liberális jogállam eszményi rendje? Minden odalett, ha mulandó volt, de Fülöp Áron eposzából is megmaradt, a máig érvényes: *a székelte nemzeti öntudat időszerűsége*.

Fülöp Áron szatmári tanári működésének második évében, 1887-ben házasságot kötött *Sargai Erzsébet*tel – a családnév bizonytalan, lehet Sargavy, Sargady, Sarudi –, a szatmári Református Felsőleányiskola igazgatónőjével. Házasságukból egy fiú, László nevű született. Ez a házasság nemcsak azért volt különös és szokatlan, mert a menyasszony 10 évvel idősebb volt a vőlegényénél, hanem azért is, mert a házasságot nem annyira a testi szerelem, mint a magyar nemzeti értékek, hagyományok, a szépirodalom, valamint a magyar műveltség jövője, az ifjúság nevelése iránti szenvedély kötötte össze. Erzsébet asszony felfigyelt Fülöp Áron 1885-ben megjelent első művére, az *Attila fiai* ciklus első kötetére, az *Ellákra*, és ismeretséget keresett a fiatal szerzővel. Fülöp Áron az ő befolyásával kapott tanári állást 1886-ban Szatmáron, még házasságkötésük előtt. Házasságukban mindvégig töretlen volt a legszorosabb életcél-közösség, pedig több alkalommal is, és több éven át is külön, sőt külön városban éltek. Erzsébet asszony a magyar művelődéstörténet nagy alakjai közé illő, a nemzeti romantika eszméjének megfelelő honleány volt, férjének egész életében és halálában is legfőbb gondviselője, kritikusa, bátorítója, biztatója, műveinek, munkásságának

ihletője és propagátora – oly annyira, hogy sok esetben azt sem tudhatjuk, hogy egy-egy alkotás a férj, vagy az asszony gondolatából született.

Az *Ellák* második kiadásának megjelenésekor, 1892-ben, büszke-szerény férje betegségére hivatkozva, Erzsébet asszony vitte a mű tiszteletpéldányát a Közoktatásügyi Minisztériumba, adta át a miniszternek és azoknak, akik jó szót szólhattak a mű érdekében. Hazafelé jövet a debreceni püspöknek és az egyetem korifeusainak adott tiszteletpéldányokat. Szatmáron pedig, nemcsak a református egyház és annak iskolái, hanem a város és az ipartestületek hangadói is tudomásul kellett vegyék, hogy „nemzetünk egyik nagy költője” működik közöttük. A szatmári katolikus püspöknél, az országrész legnagyobb földesuránál már férjével együtt tisztelgett a könyvvel, és kérte pártfogását. A millenniumi hangulatban magát magyarrá tenni akaró szatmári svábságot képviselő püspök, annyira megtisztelve érezte magát a büszke reformátusok részéről érkező kéréstől, hogy körlevélben adta hírül minden katolikus intézménynek, iskolának, plébániának Fülöp Áron művének megjelenését, és egyszerűen elrendelte annak iskolai oktatását. Hasonló volt a helyzet a Szatmár városában élő jelentős számú és nagy befolyású zsidósággal is, akikhez Fülöpék eljuttatták az *Attila fiait*. Ez magyarázza, hogy a református magyar társadalom nem reagált Fülöp Áron működésére, hiszen körükben a magyar nemzeti irodalom megszokott, hétköznapi dolog volt. A főgimnázium tantervi ismertetésén kívül egyebet nem tettek. A katolikus svábok és zsidók azonban magyarságukat akarták bizonyítani Fülöp Áron népszerűsítésével: én magam is egy emberöltővel később, Krasznabélteken zsidó mészáros és sváb gazda házában láttam főhelyen díszelni Fülöp Áron műveit. Lehet, hogy olvasták is az *Attila fiait*-t, az viszont bizonyos, hogy Szatmáron és annak egész környékén – Csáti Demeter *Pannoniai éneket* Fülöp Áron szerzeményének tartván –, azóta is szállóigeként, valósággal köszöntő felszólításként mondják: *emlékezzünk régiokról!*

Ha lehetséges, Erzsébet asszony még művei propagálásánál is nagyobb szolgálatot tett férje ügyének azzal, hogy ezt a szerény megjelenésű tanárt a vidék úri társaságába bevezette. Ehhez használta fel sógorának, *Szabó Gyula* békési községi jegyzőnek és birtokosnak a segítségét. Szabó Gyula közismert különc agglegény lévén, sem az úri társaságra, sem annak maradi szórakozásaira, multságaira, vadászataira nem adott semmit, azokon soha részt sem vett, de szívesen közvetítette ákosi úri szomszédai felé ezt a kapcsolatot. Ákos volt ugyanis a környék, az Érmellék és Szilágyság úri társaságának a középpontja. Fülöp Áron számára ez a vidék ősi Székelyföldnek számított, hiszen Attila népének ivadékai, Mén Marót vezérlete itt hódoltak Árpád előtt és csatlakoztak székelyekként a honfoglalókhoz. Innen, az Érmellékről, Biharból, telepítette volt át Szent László a székelyeket a Küküllő forrásvidékére, Udvarhely anyaszékbe, amikor Magyarország határai a Szigethegységről a Kárpátokra kerültek, és ott kellett a határőrizetet biztosítani. Ahogyan tehát Arany János kapcsolódott Szalontáról, dél felől, ehhez a hajdankori Székelyföldhöz, úgy közelített hozzá észak felől, Ákosról Fülöp Áron, hiszen mindketten az ős hun-magyar örökség nyomait keresték.

Ákoson lakott akkoriban mások mellett *Bagossy Gyula* országgyűlési képviselő is, aki a vármegyei főispán sógora volt, és a híres vadász, *Bársony István* vadászíró, Nimród-társa. Szívesen fogadták maguk közé Fülöp Áront, a költőt, Bársony István író, a Budapesti Közlöny, a magyar hivatalos lap főszerkesztője mellé. Felesége noszogatására még duhaj mulatozásokon is asszisztált, bár a fácán-lesnek, fűrj-lesnek vagy egyéb vadászatnak titulált kellemes mezei sétákon jobban érezte magát. Arany János tanítványaként a maga hőségének érezte Toldi Miklóst, és ákosi tartózkodása alatt

boldogan ragadta meg az alkalmat, hogy kirándulást tegyen a szomszédos Érkisfalu – a középkorban Kis-Nagyfalu, azaz Nagyfalu – nádasába, ahol annak idején Toldi „bujdosott az éren és nádon”, és viaskodott a farkasokkal. Élménye elbeszéléséből kihagyta a szörnyű szúnyogcsípéseket, csak azt emelte ki, hogy volt a Toldi monda születési helyén, ahol hajdan Ilosvai, később pedig, Arany részesült hasonló élményben. Feleségének elbeszélte nagy élményeit, Erzsébet asszony pedig továbbmesélte a történeteket a Felsőleányiskolában. Megemlítette a farkasviadal színhelyét, de inkább az ákosi hegyi naplemente élményét emelte ki növendékei számára. Bársony István valamelyik vadászírásában elmeséli, hogy ültek nyári alkonyatkor az ákosi szőlőhegy tetején – ahogyan a budai Gellért hegy az Alföld nyugati partja, úgy az ákosi hegy a vele szemben levő keleti part –, és nézték a naplementét a Majtényi síkság felett. Megszólalt a bélteki sváb templom harangja: vacsora, aludttej/vacsora, aludttej! Az ákosi műemlék bazilika kálvinista harangja folytatta: háj, zsír, szalonna/háj, zsír, szalonna! A gyöngyi román templom fejezte be: ecet, olaj, paszuly/ecet, olaj, paszuly! Persze, Erzsébet asszony egy kicsit honleányibban adta elő növendékeinek az epizódot. Amint a nap Majtény mögött lenyugodott, a vadásztársaság szívből jövő, szomorú lelkesedéssel énekelt:

*Nagy majtényi síkon letörött a zászló
Rászállt tollázkodni egy fekete holló.*

Hogy még miket énekeltetett Erzsébet asszony az akkori, vagy más alkalomkor, azt csak a Felsőleányiskola növendékei tudnák elmondani, mert ők folytatták, ott a tanórán, hasonló szellemben az éneklést. Tény viszont az, hogy ákosi barátai, Bagossy Gyula képviselő és Bársony István a hivatalos lap szerkesztője 1896-ban Fülöp Áront a budapesti országgyűlési könyvtár őrévé neveztették ki. A Fülöp házaspár pedig, Budapestre költözött, de onnan is rendszeresen járt vakációzni Szatmárra és Ákosra.

A könyvtárosi állás elnyerésével Fülöp Áron munkássága előtt minden lehetőség megnyílt. Maga és családja számára anyagi gond nélküli élet, és olyan foglalkozás, amelynek munkakötelességét azelőtt Fülöp ingyen látta el, szenvedélyes odaadással és boldog volt, hogy elláthatja: könyvtárosi és közéleti tevékenysége kitűnő volt. A milleniumi ünnepélyek lezajlása utáni hétköznapiakon azonban, Fülöp Áron nem kezdett semmihez: mihez is kezdjen egy ünnepi dalnok az ünnepek lejárta után? Új téma, új feladat kellett volna, de azt itthon meg nem találhatta ő sem, mint ahogyan költő kortársai közül senki más sem. Menjen Párizsba, hogy onnan új időknek új dalaival térhessen haza? Vagy itthon forduljon kutató figyelmével más szellemi távlat felé? Ha lett volna igazi vallásos meggyőződése, talált volna utat magának, de Fülöp Áron a liberális protestantizmus neveltje volt, aki nem volt ugyan közönyös a vallás iránt, hiszen istenhívő volt, de a hite nem egy Mindenható Atyára irányult, hanem csak annak egy földi képmására, az eszményített nemzetre. A Megváltó Krisztus őszinte elfogadását sem tartotta szükségesnek, tehát követését sem. Nem tudta, hogy kötelessége a hite szerinti eszményi értékeknek a maga és embertársai életében való megvalósítása. Nem is keresett magának más eszményi célt, sem magának, a nemzet mellé, sem a nemzet számára. Őszinte barát, élettársra lett volna szüksége, akivel gondolatait megvitathatta volna, hogy újabb cél megvalósítására

törekedhessen. De egyedül volt, mert Erzsébet asszony egész életét betöltötte egyetlen fiának a gondozása, ápolása, nevelése, férje számára nem maradt sem ideje, sem energiája, sem gondolata.

Szülőképes korának legvégén került áldott állapotba Erzsébet asszony. Egész erkölcsi értékrendje, neveltetése, hite és meggyőződése, minden szenvedélyes reményével várta gyermeke születését. Végre Budapesten megszületett *Csaba királyfi*. De nem vasgyúró Toldiként, hanem sírni sem képes, élheterlen, satnya élőlényként. Az orvosok napokig halogatták anyakönyvi bejegyeztetését, hogy gyermekhalál helyett, egyszerűbben, halvaszületettként kerüljön nyilvántartásba. Erzsébet asszony is látta, hogy fia nem életrevaló, de anya volt, akinek a csenevész gyermek pislákoló élete jelentette a jövődjét. Minden erejével, képességével, tehetségével harcolt a gyermek életéért. Megkeresztelték – gúnyos fíntor lett volna Attila, Csaba vagy más ősmagyar név a fiú számára –, *László lett a neve*, Erdélynek és a Székelyföldnek királyi védőszentje után. Életben is maradt, növegetett is, de egészséges nem lett. Szellemi képességei megfelelőek, talán még átlag felettiek is voltak, de minél értelmesebb volt a kamaszodó fiú, annál nehezebb volt számára teste satnyaságának nyomorúságát elviselni. Persze az anyja szemében mégis ő az maradt, akinek várták... Erzsébet asszony beteg gyermekét azzal a biztatással vette rá gyógyszeres beszédére, a hideg borogatás elviselésére, az ágyban maradásra, hogy: meggyógyulsz fiam, katona leszel. Amikor azonban a katonai pályára készülő fiúknak hadapródiskolába kellett volna menniük, szó sem lehetett Fülöp László alkalmasságának az elfogadásáról, hiszen a civil iskola nehézségeit sem bírta. Érettségi után, amikor osztálytársaival együtt a bizottság előtt megjelent, elutasították egyéves önkéntesként való besorozását is. Édesanyja közbenjárására ez nem lett végleges, egy év múlva ismét jelentkezhetett. A közben kitört világháború minden férfit a harctérre sodort, de Fülöp Lászlónak otthon kellett maradnia. Csak 1916. tavaszán sikerült végre Erzsébet asszonynak beváltania a fiának gyermekkorában tett ígérését: katona leszel, fiam. Budapesten befolyásos ismerősök közbenjárására sikerült elintézni, hogy a fiút besorozzák. A Fülöp családnak egy jó ismerőse, tartalékos százados, állott segítségül az anya mellé: a segítő jó barát a bereczki Határőr Állomás parancsnoka volt, és ő vitte magához segédtsztként Fülöp László önkéntest. Bereczk a Kárpátokban van, messze az akkori harcterektől, ahol a tüdővésztes fiatalember még gyógyulhatott is, békességes nyugalomban és biztonságban. 1916. augusztusának végén azonban az addig szövetségesnek hitt Románia hadserege megtámadta Magyarországot a Kárpátok hágóin keresztül, és éppen a Székelyföldet foglalta el, elsőnek pedig, az Ojtozi szorosban fekvő Bereck került megszállás alá. A határőrségnek sikerült visszavonulnia, jobban mondva elmenekülnie a hadifogság elől, de az ágyban fekvő Fülöp László állapota már olyan súlyos volt, hogy nem volt mozdítható, önkívületben volt, és talán vissza sem kapta öntudatát. Ott kellett hát hagyniuk szállásán egy falubeli parasztasszony gondozásában. A határőrcsapat meg sem állott budapesti ezredéig és ott a parancsnok személyesen számolt be Erzsébet asszonynak a történetekről.

A Fülöp házaspárt, mint az egész magyar társadalmat, már a román betörés híre is megrázta, a fiúk halálhíre viszont kétségbe is ejtette őket. Fülöp Áron tehetetlen tétlenségbe süllyedt. Erzsébet asszony anya volt, tehát nem engedhette meg magának a letargiát, rezignációt, depressziót, neki cselekednie kellett. Bár reumája miatt alig tudott járni, minden beszerezhető hírnék utánanézett, és azonnal a helyszínre akart utazni. Ez először lehetetlen volt a román megszállás miatt, csak egy hónap múlva utazhatott Bereckre. Az alatt ugyanis, Mackensen parancsnoksága alatt egy német hadosztály

kikergette a románokat a Székelyföldről. Erzsébet asszony a hazatérő székely menekültekkel együtt érkezett az Ojtozi szorosba, de nem talált a fiára. Ugyanis az öregasszony, akinek a gondjaira hagyták volt a haldoklót, szintén elmenekült, vagy másként tűnt el otthonról. A szomszédok csak egy, a románok után maradt, közös katonasírt mutattak, ahová a betörés után elesett magyar katonák vannak temetve. Állították, hogy minden halott teste ott van, tehát a Fülöp Lászlóé is. De a betörés után újraprendezkedő hatóságok még nem tudtak semmiről bizonyosságot adni. Csak hónapok múlva kaptak Fülöpék hivatalos értesítést a hadvezetőségtől, hogy Fülöp László, hadapród 1916. augusztus 29-én az Ojtozi szorosban, a haza védelmében hősi halált halt. Akkor már ők Felsőboldogfalván, a régi családi házban laktak, mert Fülöp Áron gyermekük halála után, életének minden eszményét és tartalmát elveszítettnek érezve nyugdíjba vonult, odahagyva minden közéleti tevékenységét, Budapesttel együtt.

Az *eszményvesztés*, Fülöp Áron élettragédiája akkor Magyarországon egyáltalán nem volt kivételes, egyedi eset, hanem nagyon is általános volt, különösen a milleniumi magyar értelmiség körében. A tragédia egyéni betetőzése, gyermekük halála is annyira megszokott volt, hogy a családnyák csak a szomszédoknak mondták el, hogy az ő gyermekük hősi halált halt, hiszen minden családnak volt olyan tagja, aki odaveszett a háborúban. Az eszményvesztést viszont Fülöp Áron előre megérezte és megírta. Lehetetlen nem venni észre hogyan írta le Fülöp Áron a Tisza Kálmán dicsőséges, verőfényes korszakában, az *Attila fia*i eposzban a fél emberöltővel utána következő általános közerkölcsi válságot: hogy az egymást elpusztítani akaró politikai pártok hogyan teszik lehetetlenné a remek jogállam működését, a Fülöp Áron munkahelyén a gyönyörű Duna-parti Országházban a kormány és az ellenzék képviselői a semmin hogyan vitatkoznak, verekednek. A képviselők nem buta csöcselékként, hanem megzavart disznócsürhekként viselkedtek a pompás ülésteremben, amikor új honvédelmi törvényt kellett volna alkotni, a már tíz éve állig fegyverben álló ellenséges hatalmak veszélyének elhárítására. A milleniumi diadalmámor rózsaszínű kódén át nem látták a veszélyt, amelyet nekik, a politikai vezetőknek kellett volna elhárítaniuk. Fülöp Áron költői lelke átérezte a helyzetet és nem véletlenül írta meg, évekkel korábban miként irtotta ki önmagát Attila népe az egymás elleni harcban, teljeséggel érthetetlenül és indokolatlanul. Az egész eposzt átlengő borongós hangulat, amely még a legszebb természet-leírásokat is elfátyolozza, előrevetíti a magyar nemzetnek a 20. század elején eljárt haláltáncát.

Boldogfalván a Fülöp házaspár teljes visszavonultságban élt. Társaságuk nem volt, mert a régiek Budapesten és Szatmáron maradtak, új kör pedig – jórészt a háborús körülmények miatt – Udvarhelyszéken még nem alakult. Erzsébet asszony a házból sem tudott kijárni, otthon ültek hát kettesben, olvastak régi dolgokat és beszélgettek. Az öregúr délutánonként leballagott a falusi korcsmába és ott egy pohár bor mellett hallgatta a jövő-menő, iddogáló, beszélgető, vitatkozó embereket. Itt hallotta a Monarchia végnapjait jelző híreket, itt hallott Ferenc József haláláról, Károly koronázásáról, a súlyosbodó háborús helyzetről, és mindezt megbeszélte feleségével. Tizennyolc őszen híre jött a fegyverszünetnek és a forradalomnak, utána pedig, az újabb román betörésnek és megszállásnak. Nem lepte meg a költőt az, hogy a nagyhangú politikai vezérek nemhogy tettben, de szóban sem keltek az ezeréves alkotmány, a szent korona, a haza védelmére. Nem lepott meg senkit az újabb román betörés sem, nem is menekült senki, ellene sem állott senki. Egyetlen reményt keltő hír érkezett Boldogfalvára: szerveződik a Székely Hadosztály. Ez Erzsébet asszonynak azt jelentette,

mintha Csaba királyfinak a Netádi csata utáni maradék hun serege jönne a haza megmentésére, az utolsó pillanatban. A Királyhágó vonalán vették fel a harcot a románok ellen, tartották is a frontot, amíg az újonnan szervezett Magyar Vörös Hadsereg meg nem érkezett. A vörösök azonban segítség helyett hátbatámadták a székelyeket, úgy, hogy azok csak nehezen menekülhettek a két ellenség szorításából. Sikerült átkelniük Szolnoknál a Tiszán, de nem harcolhattak a túlpartra érkező románok ellen, mert a vörösök ellenük indítottak hajtóvadászatot, házról házra járták végig a járszági falvakat, és végezték ki a fogságukba került székelyeket.

Bármilyen hihetetlen, a Székely Hadosztály ezzel az üldöztetésével mentette meg a maradék hazát a vörösteror uralomtól. A pesti vigécek ugyanis a szomszéd népek támadásával szembeni védelem hangoztatásával szervezték a Vörös Hadsereget, és ezért minden becsületes magyar ember kötelességének tartotta a fegyverfogást. Amikor azonban azt látták, hogy a vörösök nem a románok, szlovákok, szerbek ellen harcolnak, hanem a székelyeket lödözik agyon, a magyarok odahagyták hadiszolgálatot és a Vörös Hadsereg egyszerűen feloszlott. A Székely Hadosztály maradéka azután megkereste és megtalálta a Dunántúlon szervezkedő Nemzeti Hadsereget, ennek hírére a pesti vörös diktátorok külföldre szöktek, a Román Hadsereg pedig, visszavonult a demarkációs vonalra. A Nemzeti Hadsereg helyreállította a rendet az országban, és Horthy Miklós parancsnoksága alatt készült az egész ország felszabadítására.

Mikor a leszerelő, vagy hadifogságból hazatérő katonák ezeket elmondták Boldogfalván, Fülöp Áron egészségi állapota már olyan rossz volt, hogy ő sem járhatott ki a házból, a híreket már csak az újságból olvasta otthon. A Trianoni szerződés aláírásáról is olvasott, de ez számára már nem volt sorsfordító esemény, mert ő nem ekkor, hanem évekkel előbb elveszítette volt az ezeréves, dicsőséges Magyarország eszményét. A jövő iránti hitét és reménységét azonban nem veszítette el, és bízott abban, hogy a székelyek betöltik majd rendeltetésüket a haza védelmében és felépítésében. Ez a haza nem lesz olyan dicsőséges, mint a régi, de valóságos lesz. Képe csak feldereng a költő szemei előtt, mint annakidején a hajnali pirkadat a gyászos csatatéren bolyongó Csaba előtt.

Fülöp Áron 1920. szeptember 20-án meghalt. Kevéssel utána Erzsébet asszony, majd évről évre, évtizedről évtizedre mindenki, aki őket ismerte. Emlékezete azonban él: a közelmúltban Udvarhelyszéken jártam, megnéztem Boldogfalván Fülöp Áron, az utolsó magyar hegedős és felesége sírját, a költő újonnan felállított szobrát, és a róla elnevezett iskolát. Nagy örömmel hallottam Udvarhelyen, hogy az *Attila fiainak* új kiadása készül, és nemcsak nyomtatásban jelenik meg, hanem hanglemezen is. A székely ifjúság tehát nemcsak szövegét olvashatja, hanem muzsikáját is hallgathatja majd, legnagyobb költőjének, a letűnt dicsőséget és a székely nemzeti öntudatot felidéző, örökszép művét.

3. Szekeresi Nagy József

Emlékezzünk régiekről,/ Szittyiából kijöttekről,/ Magyaroknak eleiről! honfoglaló őseinkről – mondja a szállóigévé lett régi magyar vers. Honfoglaló őseink után, emlékezzük meg azokról is, akik,

a hazát vérük árán megvédték, verejtékes munkájukkal megtartották, akik nemzeti hagyományainkat, erkölcsi, szellemi, művelődési, társadalmi, politikai, gazdasági örökségünket megőrizték a jövő nemzedékek számára. Nekünk, ma élőknek a kötelességünk az előző nemzedékeliek számontartása és méltatása. Nekünk kell írunk az ezeréves magyar küzdelem utolsó fejezetéről – akik megélői voltunk az 1956-os forradalomnak –, nekünk kell megemlékeznünk annak hőseiről, köztük az utolsó magyar nemesúrról, *Nagy Józsi*ról.

Magyarországon az ezernyolcszáznegyvennyolcas alkotmányreform az ősiség eltörlésével megszüntette a nemesi előjogokat. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a nemesség előjogait megszüntető törvényt nem az 1848-49-es első népképviselői országgyűlés alkotta, hanem a nemesek 1847-48-as utolsó rendi országgyűlése. Bizony a sokat ócsárolt magyar nemesség utolsó tette valóban *nemes cselekedet* volt, ami pedig utána következett, a világtörténelemben is példátlan: a magyar nemesség fegyvert fogott a jobbágyfelszabadítás védelmére. Egy évezred alatt a nemesség többször is hősi tettekkel bizonyította elhivatottságát, „ünnepnapjai voltak ezek a történelemnek”, de ugyanez a nemesség képtelen volt a szürke hétköznapi életre. Még faluközösséget sem volt képes létrehozni és megalkotni, még a Szilágyság legnevezetesebb nemesi fészkeiben, *Ákoson* sem.

Ákos lakossága, történetében, először az 1940-es magyar bevonuláskor viselkedett közösségként. Évszázadokon át éltek *egyénként* az ákosi családok anélkül, hogy őket társadalmi erőter vonzása kötötte volna össze, hogy közösséget alkottak volna. Nem alakult ki működő nemesi közbirtokosság és még kevésbé alakult hívó keresztyén közösség, gyülekezet. A 19. század gazdasági szabad versenye sem készítette egymással való szövetkezésre az ákosiakat, mindenki egyénileg futott a versenypályán. Az első közösség létrehozására az ákosi magyarokat a Trianon utáni idegen uralom kényszerítette: a román állami iskola helyett magyar felekezeti iskolát kellett létrehozni, fenntartani, megvédelmezni. *Nemzeti alapon* alkották tehát meg az ákosiak az első közösségüket, jó két évszázaddal elmaradva az általános magyar társadalomfejlődés mögött. Ez magyarázza az ákosi magyar nemzetközösség kurucos, barokk-felületességű jellegét. Ez nyilvánult meg 1940-ben, amikor a bevonuló honvédek tiszteletére a legszegényebb ákosi magyar napszámos leányok is magyar nemzeti ruhát öltöttek. A hőse pedig, ennek a későn született nemzeti megnyilvánulásnak nem lehetett más, csak a magyar irodalomban olyan bőségesen megírt – előbb dicsőített, azután legyalázott – *magyar úr*, illetve az, akit az ákosi kurta nemes ivadékok annak tartottak: *Nagy Józsi*. Hogy milyen volt, azt nálam jobban meg tudja mondani Ady Endre:

Ős Napkelet olyannak álmodta,

Amilyen én vagyok:

Hősnek, borúsnek, büszke szertelennek,

Kegyetlennek, de ki elvéri

Egy gondolatot.

Ős napkelet ilyenek álmodta:

Merészeknek, újnak,

Nemes örök-nagy gyermeknek,

Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak,

*Nyugtalan vitéznek.
Egy szerencsétlen igaz isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,
Nap fiának, magyarnak.*

Nagy Józsi annak az ősi magyar birtokos nemesnek – sznob nyelven dzsentrinek mondják – a prototípusa volt, amelyet, annyit idealizáltak, dicsőítettek, bíráltak és gúnyoltak a magyar irodalom legjobbjai, de senki sem merte tőlük elvitatni, hogy az ő őseik alkották és tartották meg évezreden át Magyarországot. Hogy Nagy Józsi mennyire felelt meg a Nap fia követelménynek – azon kívül, hogy ünnepi, vasárnapi magyar volt, tehát alkalmatlan minden hétköznapi élettevékenységre – ahhoz sok szó fér. Származása megfelelt, hiszen mindkét nagyanyja: *Szunyogh Berta* és *Bagossy Anna* az ősi fejedelmi Ákos nemzetség leszármazottja volt, tehát nem volt a Nagy Józsiénál jobb magyar származás akkoriban. Apai ágon viszont már sem származása, sem vagyoni helyzete, sem tagjainak neveltetése nem felelt meg az ákosi társadalomban kétségtől érvényesülő tekintélyüknek, és nem szolgált alapul az általános népszerűségüknek. A család első ismert tagja, *Szekeresi Nagy István*. A „Szekeresi”, eredetileg nem nemesi előnév, hanem a többi öt ákosi Nagy családtól való megkülönböztetésre szolgált, mint a családnak a szatmári Nagyszekeres származáshelyre való utalás”. Szekeresi Nagy István a kuruckorban került az érmelléki Szentkirályra a Wesselényi birtok ispánjaként. 1709-ben feleségül vette *Selymes Juliannát*, Selymes Mihály leányát, a nagy hírű humanista, *Bartholomeus Sericeus* – *Selymes Bertalan* Ákos hajdani reformátorának ivadékát.

Leszármazottai nemzedékeken át ispánként vezették a Wesselényi család szerény ákosi birtokrészén a gazdaságot. A Verebély, Vásárhelyi, Bara, Vass, Debreceni szerény birtokú családok leányaival kötöttek házasságot és a földművelés mellett fogadósok, vendéglősök, mészárosok, kocsmárosok voltak. A fogadós mesterség a magyar kisnemesek legjobb foglalkozása volt, mert fogadója és udvara nemesi mentességet élvező kuriális terület volt, ahol minden vendég, még az üldözött betyár is mentesült a hatósági zaklatásoktól, amellet, hogy a nemes ember élhetett a bormérés és húsárusítás regale jogával. A család nevezetes tagja volt a 19. század elején *Szekeresi Nagy Ferenc*, aki az ákosi kocsmája mellett, az országutak elágazásánál, Majádon is nyitott vendégfogadót. A meggyeszte ismert vendéglő neve a „*Világ közepe*” volt, falára ki volt írva: „Itt a világ közepe, ki nem hiszi, jöjjön be!” Fia *Nagy András* kétszáz holdas birtokot hozott össze Ákoson a szilágysági vasútépítésnél való fuvaros vállalkozásával. Egyetlen fiát, *Mihályt* iskoláztatta, gazdasági akadémiát végeztetett vele, úgy, hogy az egyenrangú partnerként köthetett házasságot Ákos nembéli Szúnyogi Szunyogh Bertával. Apja halála után Mihály a régi Vass telken fekvő kocsmát eladta Weis Mendelnek, maga pedig, gazdálkodás ürügyével végiglézengette az életét a birtokában maradt régi családi házban. Feleségét, Szunyogh Bertát, hat gyermek megszülése után házasságtöréssel vádolva elkergette, még hozományát sem adta vissza, az asszony rokonsága révén jutott szakácsnői álláshoz a zilahi Wesselényi Kollégiumban. Gyermekai kiváló tehetségű kereskedő, hentes, gyógyszerész és orvosként tekintélyes köztisztviselőben álló emberek lettek és elkerültek Ákosról. A családból csak Mihály fia, Ferenc, a Józsi apja maradt Ákoson.

Nagy Józsi 1913. március 8-án született Ákoson, Nagy Ferenc és Fodor Mária fiaként. Tízéves lehetett, amikor szülei – mint azelőtt mindkét részről való nagyszülei is – különváltak. Fodor Mariska nem volt képes tovább elviselni a férje házában folyó rémregényre emlékeztető életet: az állandó vendégséget, duhaj mulatozást, féktelen kicsapongást –, a férj még a szajháját is a házában tartotta, és feleségével szolgáltatta ki – és saját házába költözött. De két kisfiát azért otthagya az apjuknál, aki még iskolába járatni sem volt képes őket. Apjuktól a fiúk a néha napi verés mellett csak a legdurvább, trágárabb káromkodást kapták nevelés gyanánt. Végül az apa testvérei vették gondjaikba a gyermekeket és Nagy Józsi így gyógyszerész nagybátyja, Nagy Pista gondviselése alá, annak családjába került és ott nevelkedett. A vidék híres középiskolájának, a zilahi Református Wesselényi Kollégiumnak lett a növendéke. Akkor az 1920-as években a zilahi kollégiumnak már csak a híre volt jó. A régi, Ady Endrét is nevelő, haladó keresztyén szelleméből már csak az idejétmúlt, elvtelen liberalizmusa maradt. Jellemző, hogy felekezeti iskola létre még a hitoktatást is elhanyagolták. Az ifjúság közvéleményében nemcsak a vallástanár, de maga a vallás is gúny tárgya lett. A 20. század elején az ultraliberalizmus egyoldalú, sivár, materialista értékrendje egyenesen vezetett az ateizmusig, nihilizmusig és hedonizmusig. A világirodalom nagy alkotásait az álrealizmus és az álverizmus jellemezte, ilyen műveket, azaz ezeknek ponyvaszintű műveit olvasta a kollégiumi ifjúság, és valósággal kiközösítették maguk közül azokat, akiket vallásosnak, hívőnek gyanítottak. Bizony, a kollégiumi ifjúság körében az szerzett népszerűséget, aki a legcifrábban tudott káromkodni. Érdekes, hogy ebben a hanyatló korban is olyan komoly művészek nevelkedtek a Wesselényiben, mint *Szoboszlai Mata János* és *Balaskó Nándor*. A kollégium dekadens szellemét a harmincas években az IKE, a cserkészlet és a népi mozgalom fordította pozitív irányba, ezt azonban Nagy Józsi már nem érte ott meg. A kollégiumi fegyelem is fellazult. Nagy Józsinak ez a laza fegyelem is elviselhetetlen volt, többször elszökött és visszavitték, míg a negyedik középiskolai osztály után már nem vitte vissza az Avasfelsőfaluban gyógyszerészkedő nagybátyja, hanem géplakatosinasnak adta a helyi fűrészüzembe. Szakmunkás inasként csak az ipari proletariátus értékrendjét, viselkedéstanát sajátította el, a mesterséget csak nagyon felületesen, holott volt érzéke és hajlama a műszaki kérdések iránt. A magyar nép körében szokatlan ocsmány, trágár kifejezésekkel gazdagította káromkodás-tudományát, mélységesen lenézte a „parasztot” és mindenféle munkát, valamint mindenféle szocialista-kommunista jelszó hangoztatásával ócsárolta a minden baj okát, a finánciókét és vagyonos osztályt, úgy, ahogyan ez akkoriban divat volt.

Vidéken a gyógyszerész volt az úri kaszinó. Avasfelsőfaluban – 6000 lakosú színromán falu, járási székhely – ez hatványozottan így volt, mert azt a néhány magyar értelmiségit még inkább egymásra utalta a szórvány helyzetük és lassan minden szabadidejüket Nagy Istvánéknál töltötték. Nagy Józsi tehát itt egy ritka magas szellemi színvonalú társaságba került, amely ellensúlyozta a proletár szellemi sivárságot, és átlagon felüli műveltséget szerzett. Legfőbb mentora, a házigazda sógora és állandó vendége *Sarkadi Sándor* szatmári művésztanár volt, aki gondosan, de tapintatosan nevelgette a makacs és önérzetes fiút. Értékes, jó klasszikus olvasmánnyal látta el, képzőművészet iránt nem látott benne hajlamot, rávette, hogy zenei műveltsége megalapozásul fuvolázni megtanuljon. Minden olvasmányánál többet jelentett a fiatalembernek a ház felnőtt vendégei – orvosok, lelkészek, mérnökök, ügyvédek, bírák – társalgásának megfigyelése. A felsőfalusi értelmiségi társaság szelleme minden szempontból a legmagasabb színvonalú volt, de éppen az

hiányzott belőle, amit Nagy Józsi a kollégiumban sem kapott meg: a keresztyén értékrend becsülete és érvényesítése. Ugyanis ez az úri magyar társaság is a vallási közöny szintjéig liberális szellemű volt, ide még nem érkezett el az erdélyi magyar értelmiség Trianon utáni nemzeti-keresztyén ébredési mozgalma.

A táguló világot Nagy Józsi közelebből is meg akarta ismerni, ezért kétszer is megszökött, mert az idegenlégióba vagy az abesszin háborúba akart beállni, úgy hozták vissza a határról. 1935-ben katonának vonult be a román hadseregbe. Bukarestben szolgált volna, de ideje nagy részét otthon töltötte szabadságon, azt állította magáról, hogy szobrászművész, parancsnokait is szívesen megajándékozta szobrokkal, de csak otthon tud dolgozni. Sarkadi Sándor szobrairól készített gipszmásolatokat és azzal látta el az ezrede parancsnokait. 1937-ben leszerelt és hazament a nagybátyjához Felsőfaluba. Néhány hónapi lézengés következett számára, mert a szoknyavadászaton kívül más foglalatossága nem volt, nemhogy munkája vagy megélhetése lett volna. Tarthatatlan helyzete édesapja halálával oldódott meg. Nagy Ferenc bikaerős testét is felemésztette az állandó ivászat, féktelen kicsapongó életmód és 1937 nyarán meghalt. Mivel Józsi nagyapja, Nagy Mihály már 1935-ben meghalt volt, a 200 holdas ákosi családi birtokon nem volt ki gazdálkodjék. Józsi szabad állapota éppen kapóra jött, és a Szekeresi Nagy család egyhangúan delegálta az öröklött közös birtokon való gazdálkodásra. Nagy Józsi tehát valóban földbirtokos úr lett 24 éves korában.

Amint az ákosiak meglátták a remek fellépésű, jó kiállítású, atléta erejű fiatalembert, azonnal szívükbe zárták, született vezérökökül fogadták, ráruházták szüleik és nagyszüleik minden jó tulajdonságát, hibáikat viszont elfelejtették. Józsi igyekezett megfelelni az elvárásoknak. Előbb a birtokon lévő tanyán lakott, majd apja falubeli házába költözött be és szívesen látta a vendégeket, a család rokonait, barátait, a vidék legénymulatságra hajlamos urait. Rövidesen a Nagy Józsi háza az Érmellék egyik találkozóhelye lett, nem a Nagy Feri késő kori duhaj, durva mulatozásaival, hanem valahogy a világháború előtti igényes szinten, amikor még Ady Endre és társasága is szívesen vendégeskedett Nagy Ferinél.

Az 1930-as évek végén már mindenki a magyarok bejövetelét várta. Egyelőre csak háborúra készülő Románia határ menti erődvonala építésére mozgósított katonái és munkaszolgálatosai töltötték be a vidéket, szipolyozták a népet és basáskodtak felette, de végül 1940-ben bevonult a Magyar Honvédség. Józsit akkorára, mint mulatni szépen tudó úriembert ismerte meg a világ, és a négyéves magyar uralom nagyon kedvező körülményeket hozott született nemes-úri képességei gyakorlásához. Először is apja örökébe lépve községi bíró lett 27 éves korában. Fiatal kora senkit sem riasztott meg mert Józsi nemcsak kifogástalanul, de magas szakmai és erkölcsi szinten látta el hivatalát, mindenki megelégedésére és dicséretére. A vidék úri társaságába való begyökerezéséhez csak a megfelelő házasság hiányzott, amilyen már két nemzedék óta nem volt a Nagy családban. Józsi ezen a téren is sikerrel járt: feleségül kapta Dobai Katicát, Dobai Bálintnak, a környék legtekintélyesebb birtokosának, a kiváló mintagazdának és vállalkozónak leányát. Asszony kerülve a házhoz, most már nemcsak férfiakat, de házaspárokat és családokat is vendégül láthatott Nagy Józsi háza. És látott is: a helybéli, környékbeli urak, értelmiségiek a szatmári, zilahi rokonok, ismerősök, barátok sokszor napokig vendégeskedtek náluk. Az természetes volt, hogy Józsi honvédtiszt öccse itt töltötte minden szabadságát és Józsi nevelő nagybátyjának gyermekei, valamint felesége diáktestvérei mindig náluk vakációztak.

A vendégeket csábította a kiváló konyha, a kitűnő érmelléki bor, de mindenekelőtt – ez nem túlzás! – a Nagy Józsi házában állandó igényes társaság és társalgás. A leggyakoribb vendég *Sarkadi Sándor* volt, aki most már a tőle megszokott tapintattal a közügyek intézésének a területén is pallérozta Józsit. Művész létére Sanyi bácsi nemcsak, hogy haladt a korral, de az élén is járt a szellemi mozgalmaknak. Akkoriban Magyarországon a Trianon után gyakorlatban bevált pártfelettség, a pártatlan igényű közélet mellett a népi irodalmi mozgalom szelleme és a harmadik út gazdaságpolitikai programja volt irányadó. A vidéki úri házaknál szokásos beszélgetések, gazdálkodási, lótenyésztési kérdések, vadászkalandok, úti élmények, fővárosi művelődési események, a világpolitika megbeszélése mellett cikkek, tanulmány- és regényrészletek felolvasásával, klasszikus és egészen friss versek előadásával mulatták az időt. Józsiéknál a fehér asztal mellett mindennapi rendszerességgel hajnalig beszéltek, vitatták a világ dolgait. Volt, aki már délután beült Józsihoz és addig maradt, ameddig az ideje engedte. Mások, csak vacsorára vagy azután gyülekeztek, de hajnalig maradtak. Volt, akit egészségi állapota nem engedett enni-inni, beszélni sem nagyon szeretett, de egy fél pohár bor mellett hajnalig ott ült és hallgatta a többit. Állandó téma volt Németország hatalmának fenyegető növekedése és a világháború. A kérdést *Mikola László* körorvos, a keresztyén nemzeti eszmék elkötelezettje, dunántúli származású, nagy műveltségű ember tartotta szőnyegen. Délutánonként Ő volt az első vendég, vacsorára soha sem maradt, de megalapozta és megfelelő irányba terelte a politikai vitákat. Hogy maradhat fenn Magyarország és Európa a német, az orosz és az angolszász veszedelem szorításában? Mindenki reménykedett a Horthy egyensúlypolitikájának a sikerében, hiszen az elfogadható volt mindenki számára. Legjobban a zsidók bíztak Magyarország jövőjében, Középeurópából mindenünnen ide menekültek és nem voltak hajlandók továbbmenni. Mint mondták, Horthy megegyezett az angolszász hatalmakkal, hogy a zsidó-törvények segítségével megvédelmezi őket Hitlertől, az ország angolszász megszállásáig. Amiről viszont soha nem esett szó, amiről nem folyt sem vita, sem beszélgetés, az a pártpolitika volt. Bizony, ennek a közélet iránt annyira érdeklődő értelmiségi társaságnak nem volt érzéke pártpolitika iránt. Sokan azt sem tudták, milyen párti kormány vezeti az országot, annyira leszerepelt Magyarországon 1919-ben minden politikai párt. Persze a háborús hírek mindenkit aggasztottak és foglalkoztattak.

Néha a beszélgetéseket dalolás is követte, azután pedig cigányzene. A világpolitika feletti vitába illett a *Te vagy a legény,/ Tyukodi pajtás*, különösen a második szakasza:

*Szegénylegénynek olcsó a vére,
Egy-két fillér csak egy napi bére,
Azt sem tudja elkölteni szegény, kedvére,
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.*

Azután pedig:

*Sej haj, gyöngyvirág,
Szagos szegfű, szarkaláb,
Gyöngyös majoránna!*

Majd pedig Józsi kedves nótája: *Esik eső hegyen völgyön,/ magam járok messze földön.* Továbbá: *Megüzentem egy szép rózsafának,/ nyisson rózsát annak a kislánynak,* stb. A házigazda rokonának, Ady Endrének napi rendszerességgel mondták a verseit, és más költőket is. Azután ismét politika, anekdota, nóta

A híres primás, *Ferdi Laci* bandája egy-két hetenként muzsikált kivilágos-kivirradtig, a mulatság azonban még duhajkodásig sem fajult soha. Így ment ez minden nap, télen-nyáron. Csak a színhely változott néha: nem az ákosi házban, hanem a szőlőhegyen, a bélteki fürdőben, vagy valamelyik szatmári vendéglőben gyümölcsöztette Nagy Józsi a kétségkívül nagyszerű házigazdai tehetségét.

Persze, a jó társaság és a színvonalas társalgás volt a Nagy Józsi vendéglátásának a fő vonzereje, de a legkitűnőbb ételek és italok is nagy szerepet játszottak. Az ákosi hegyen a legjobb szőlőfajták – az érmelléki bakatortól a rizlingen és oportón át a saszláig, otonellig és szürkebarátig – legjobb borai termettek, bőséges mennyiségben, a hozzájuk tartozó töményitalok mellett. Az ételek minőségéről pedig, gondoskodott Nagy Józsi túlságosan is magas igénye: reggeli utáni kedves foglalkozása volt az *Ínyesmester Szakácskönyvének* a böngészése. Ha valamelyik ételrecept felkeltette a figyelmét, azt Katicának el kellett készítenie, bármennyi pénzbe került a hozzávaló anyag beszerzése, és bármennyi kisegítő cseléd munkájába a megfőzése.

Mikor dolgozott és mit Szekeresi Nagy József? Soha semmit. Legalábbis fizikai munkát, vagy hasznos hajtó munkát, soha. A gazdaságot úgy vezette, hogy soha felé sem ment a tanyának. A béresek, a részesmunkások be-bejöttek, rendszerint megálltak az udvaron „csak kivételesen kerültek be a konyhába” és Nagy Józsi úgy adta ki az utasításait, azok elmentek és dolgoztak, ahogy dolgoztak. A mintagazda apósa nem tudta elviselni ezt a hanyag gazdálkodást, de Józsit nem lehetett kimozdítani. A községi bírói tisztsége ellenére még a szomszédos község házára sem volt hajlandó átmenni. Az aláírni valókat úgy hozták hozzá, az írnok vagy az ügyfelek. De semmi sem a főhatóság, sem a népek, sem senki nem volt elégedetlen a hivatali tevékenységével soha, mert valóban mindent a vidéki nemesúr évszázadok alatt beidegződött igazgatási rutinjával jól intézett.

Nagy Józsi házassága sem sikeres, sem boldog nem volt. Dobai Katica nem volt képes megszokni az állandó vendégeskedést, a magasröptű, de soha semmiben meg nem valósuló beszélgetéseket, a teljes távlatatlanságot, a céltalan ürességet, amely merőben különbözött a szülői háza hívó keresztyén zsoltáros-bibliás-imádságos, puritán erkölcsű, szorgalmas, céltudatos, munkás életétől. Dobaiék mindig kezdtek, kezdeményeztek valamit, valami újat, másat. Tanultak, fejlődtek, vállalkoztak és építkeztek. Nagy Józsi viszont soha nem akart semmit, nem törekedtek semmire, csak a megmaradásra. Józsi örökölt családi házat. Már nagyapja idejében is elavult volt, Katica sohasem érezte magát benne otthon. De Nagyék évszázad óta soha semmit nem építettek, Józsi sem akart, csak majd a háború után. Katica ezt is csak nehezen, hazaköltözése fenyegetésével tudta megígértetni Józsival. A házasság legfőbb hibája azonban a gyermektelenség volt. Évek multával a reménye is halványodott, és a kétségkívüli nagy szerelem dacára mind gyakrabban beszéltek a válásról.

Senki nem számított az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásra, hiszen az egészen értelmetlen és indokolatlan volt, mert német részről a háború már kilátástalan volt. A német

megszállók zsidóellenes intézkedéseikben nem számíthattak a magyar társadalom közreműködésére, mert Magyarországon minden választott közigazgatási hatóság lemondott. Szilágy vármegyében is lemondtak a köztisztviselők, alispán, főjegyző, szolgabíró, sőt, a községi előjáróságok is. Nagy Józsi is lemondott községi bírói tisztjéről. Persze, a magyarországi zsidókat azért elintézte a német megszálló sereg 1944 nyarán, miközben az angolszász hadsereg már egy esztendeje tétlenkedett Itáliában. Augusztusban Bolgárország és Románia letették a fegyvert. Magyarország is letette volna, ha nem lett volna Németország megszállása alatt, így azonban a német hadvezetőség még az 1944. októberi fegyverszünet érvényesítését is megakadályozta, Magyarország teljesen kiszolgáltatva került a vörös hadsereg megszállása alá.

Magyarország német megszállása minden szempontból botor cselekedet volt, semmi sem indokolta, viszont mindenki előtt kétségtelenné tette, hogy Németország elveszítette a háborút. Hogy Nagy Józsinak a zsidó deportálás elleni kiállása vagy hajdani, géplakatos kori, kommunista aktivitása – amelyről azóta sem beszélt itt, sem ő, sem más – alapján lett ellenálló hírneve, azt nem lehet tudni. Az viszont kétségtelen, hogy 1944. nyarán már sorra látogatták a németek elleni politika szervezői, elsősorban régi kommunisták. Az orosz megszállás után pedig, a haza szabaduló zsidók elsőnek őt keresték fel, nem itthon maradt rokonaikat. Józsi tehát nem veszítette el előbbi népszerűségét és tekintélyét, hanem még fokozta. A magyar uralom elől 1940-ben elmenekült néhány román fiatalember az orosz-román hadsereg védelme alatt és a slomorelita zsidó néprendőrség pártfogásával bosszúakciókat kezdett Ákoson is. A Vörös Hadsereg hóna alatt berendezkedett román adminisztráció magyarellenes terveinek megfelelően a reguláris hadsereghez csatlakozó Maniu Gárda katonái a magyarok tömeges kivégzésével és rémtetteik hírének mind nagyobb terjesztésével menekülésre készítették az erdélyi magyarokat, hogy a román békeszerződés értelmében vagyonukat, mint ellenséges javakat, elkobozhassák. A visszatérő román csendőrség is hathatósan közreműködött a magyarok elűzésével, azzal, hogy katonai helyzetük rendezésére, vagy más címen jelentkezzenek a zilahi katonai parancsnokságon. Ott pedig, a vármegyéből összegyűlt sokezer magyar férfit vagonokba rakták, és a Szovjetunióba szállították sokévi rabmunkára. Ákoson sem a Maniu Gárda, sem a román csendőrség nem árthatott a magyaroknak, mert Nagy Józsi zsidó és illegális kommunista kapcsolataival megvédelmezte őket. A lakosság védelme érdekében a megyeszékhelyre, Zilahra utazott, az ott szervezkedő polgári hatóságok védelmét keresve. Hazai rendvédelmi hatóságot nem talált, ezért a szovjet katonai parancsnoksághoz fordult és szerzett is egy szovjet-orosz katonatisztet. Diadallal hozta Ákosra, és az valóban leültette a garázdálkodókat. Ennek az orosz tisztnek a segítségével sikerült Nagy Józsinak megfékeznie a román csendőr-örrmester magyar-ellenes hatalmaskodását. Nagy Józsinak köszönhető tehát, hogy Ákosról nem kellett nyugatra menekülnie senkinek és nem vittek magyar kényszermunkást sokévi rabmunkára, *malenkij robotra* a Szovjetunióba. Nagy Józsi tekintélye lehetetlenné tette Ákoson a bolsevik osztályharcot, a berendezkedő proletárdiktatúra még a kollektivizáláshoz sem kezdhett hozzá, míg Józsit a faluból el nem távolította. Ezért kellett őt előbb kényszerlakhelyre deportálni, majd onnan börtönbe zárni és végül ott meg is ölni.

Akkor senki nem sejtette, hogy Közép-Európa szovjet megszállása az angolszász hatalmakkal való megegyezés alapján történt. A nyugati rádióállomások már a háború alatt is felszabadításról beszéltek és ideiglenesnek, átmenetinek tüntették fel a szovjet-orosz megszállást. Csak 1990 után

tudták meg közép-Európa népei, hogy fél évszázadra a Bolsevik proletár-diktatúra uralma alá adattak. Mindenki várta a nyugati felszabadítókat már 1944 őszétől kezdve. Ákoson ugyan már 1945 tavaszán államosították a fölbirtokok 50 hektár feletti részét, a berendezkedő román kormányzat inkább akadályozta, mint segítette a békés gazdálkodást, de az emberek azért igyekeztek a szűk lehetőségek között minél jobb gazdálkodásra, hiszen nemsokára jönnek az amerikaiak. Nagy Józsi is 1945 nyarán látott neki végre, felesége unszolására, új lakóház építéséhez. Az építési költségeket ugyan apósa hitelezte, de a munka megindult és a ház csakhamar tető alá került. Közben a kommunista hatalom megerősödött. Ellene sem tenni, sem szólni nem lehetett, hiszen a szervezkedési és sajtószabadságot – minden más alapvető emberi joggal együtt- a vörös hadsereg megszállása még 1944 őszén megszüntette. A békeszerződést is aláírták a legyőzött államok, vállalták a legszigorúbb feltételeket is, hiszen a jóvátételi köteleességek teljesítése utánra megígérték a vörös-hadsereg távozását. 1948-ban viszont a szovjet főhatalom mindenütt proletárdiktatúrát vezetett be, amely aztán kérte a vörös-hadsereg további itt maradását. A nyugati propaganda is rákapcsolt, az amerikai katonai vezetés már olyan biztosra ígérte a felszabadítást, hogy 1951 őszére már partizán fegyveres ellenállást szervezett Romániában is. Az egész csak a nép figyelmének az elterelésére szolgált, hogy az osztályharcos proletárdiktatúra kényelmesen berendezkedhessék. Ákoson először a legtekintélyesebb „osztályellenséget”, Dobai Bálintot, Józsi apósát likvidálta a politikai rendőrség. Az ő halála a szovjet megszállás kezdete óta folyamatosan apadó ákosi úri társaság visszavonhatatlan végét jelentette. 1949 márciusában, kényszerlakhelyre deportálták a kisajátított fölbirtokosokat, köztük Szekeresi Nagy Józsefet is, bár az ő tulajdonában nem volt 50 hektárnyi a Nagy Mihály féle családi birtokból. Az Ákosról deportált öt család elkobzott birtokán pedig, megalapították az első kollektív gazdaságot.

A proletárdiktatúra hatóságai a csak kézicsomaggal deportáltaknak sem lakást, sem munkát nem adtak kényszerlakhelyükön. Sőt, ha valamelyik szamosújvári polgár lakásában fogadta valamelyiküket, a lakrészt azonnal saját emberei számára vette el a hatóság. Munka viszont sehol sem volt, mert a proletárdiktatúrában egyetlen-egy munkaadó létezik: a pártállam. Nagy Józsi is napszámos munkára járt az állami gazdaságban és az útépítéshez. Nem tudta azonban elviselni a rabszolga állapotot, ezért kézfűrész bakot szerzett és azzal járt fát vágni az ismerős polgárokhoz. Persze ilyen keresetből nem lehetett megélni. Felesége otthon maradt, családjának támogatásával kerülték el az éhhalált. Persze, rokonaikat is sújtotta a földbirtokosok elleni osztályharc, először is keveset segíthettek, később pedig semmit, mert azok vagyonát is elkobozták. Egyik sógorát kényszerszermunkára vitték a Duna-csatornához, a másik gyári munkára szegődött. A mindennapi kenyeret csak az asszonyok kézimunkájával, kötésével szerzett keresete biztosította, úgy ahogy.

A helyzet elviselhetetlenségét Nagy Józsi számára csak az enyhítette, hogy a Szamosújvárra deportált földbirtokosok társaságában otthon érezhette magát, lehetett beszélgetni világpolitikáról, lovakról, vadászatokról. Persze, ideiglenesen és átmenetileg, hiszen rövidesen itt lesznek az amerikai felszabadítók. Azok pedig – mint 40 esztendő múlva megbizonyosodott – egyáltalán nem is akartak jönni. Ígéreteik, kommunizmus elleni szólamaik csak a hidegháború propaganda eszközei voltak. Szerencse, hogy Közép-Európa népei akkor hitelt adtak a rádió-propagandának, nem sejtették, hogy ők, százmilliónyian csak a sajtópropagandának szolgálnak anyagul.

Sztálin halála után, 1953-ban, újabb tápot kapott a leigázott népek reménysége, a szamosújvári deportáltak újabb, jövőt építő terveket kovácsoltak. Nagy Józsi pedig újabb távlatot kapott, mert 1956

elején, tizenöt évi házasság után gyermeke, Zsófi lánya, született. Józsi nem tudott maradéktalanul örülni, mert tehetetlennek érezte magát a családapai feladatokra. Bomló házasságukat – mindig válófélben voltak – a gyermek születése sem szilárdította meg, növelte viszont anyagi gondjaikat. Akkor már volt fedél a fejük felett, mert egy jóra való cigány család átengedte nekik lakásul feleslegessé vált cigánysori kunyhóját. Bizony, ez lett a sok Nagy nemes ős utolsó sarjának első otthona.

1956-ban kézzelfogható közelségben került a felszabadulás. A lengyelországi mozgalmak után, 1956 őszen, már magától értetődő természetességgel fogadta Közép-Európa lakossága a magyar forradalom hírért. Mindenki, magyarok és nem-magyarok, új bizakodással várta a kibontakozást, köztük talán legelső sorban, a szamosújvári deportáltak. Hogy mindenki mennyire együtt érzett és együtt gondolkozott a magyar forradalommal, annak éppen az osztályellenségnek nyilvánított, Szamosújvárra deportált, volt földbirtokosok a bizonyosságai: senki sem kívánta a régi kapitalista rend visszaállítását, mert többre értékelték azt a tiszta szocialista – a szocializmus eredeti ételében testvériséget jelent – lehetőséget, amelyet magyar forradalom ígért. Menjenek el az orosz megszállók, de ne jöjjenek az amerikaiak! Hihetetlen, mégis igaz, hogy az amerikai felszabadítást tíz éve sóvárogva váró nép, most nem kívánta az amerikai megszállást. A forradalom budapesti leverése sem hozott csüggedést, hiszen a magyarok ügyét magáévá tette az egész szabad világra kiterjedő Egyesült Nemzetek Szervezete, a magyar kérdés a Közgyűlés állandó napirendjén volt és mindenki meg volt győződve, arról, hogy ott is marad annak megoldásáig. Hogy mégis csalódnia kellett várakozásában a magyarságnak és Közép-Európa népeinek, az nem árthatott a népeknek, a szabadságszerető becsületes emberiségnek a jogi rendezésben vetett eszményi hitének.

Nagy Józsi is minden idejét a közeli felszabadulás ügyének szentelte. Gyakran szökött kényszerlakhelyéről Kolozsvárra, sógorához, a nemzetközi jogász, Dobai Istvánhoz, aki az erdélyi kérdésnek az ENSZ elé terjesztésére szerkesztett memorandumot. Az erdélyi magyarságnak ez a vállalkozása azonban még a tervek megvalósulása előtt a politikai rendőrség tudomására jutott, és a memorandum szerkesztőit, a mozgalom szervezőit 1957. márciusában letartóztatták. Nagy Józsi is a Szekuritáé fogságába és eljárása alá került. Vele is a régi bevált gyakorlat szerint bánt a Szekuritáé”, mint mindenkivel: közölték vele, hogy csak formaságból hozták be, mert tudják róla, hogy régi illegális kommunista, a szocializmus építésének az elkötelezettje, csak szerencsétlen házasságával került kapcsolatba az osztályellenséggel. Számítanak a közreműködésére. Amint megadja a szükséges felvilágosításokat, a kérdésekre adott feleleteivel, szabadlábra helyezik. Javasolják, ne is menjen vissza Szamosújvárra, hanem inkább szülőföldjére, Szatmárra és Ákosra, ahol széleskörű ismerettségével, társadalmi befolyásával sokat lendíthet a szocializmus ügyén, főként a mezőgazdaság korszerű megszervezésében.

Mint a letartóztatottak többsége, Józsi is beugrott a vallatottak egymás ellen való fordítására szolgáló inkvizítori trükknek, mert nem ismerte letartóztatása okait és körülményeit. Nem tudta, hogy a magyar forradalom idején, az ákosiaiak is mozgolódtak, szervezkedtek, és Nagy Józsi hazahívására készültek, hogy vezérük legyen. A helyi párt alapszervezet sürgette Nagy Józsi likvidálását, mert anélkül a proletárdiktatúra rendje nem állítható helyre Ákoson és környékén. A Szekuritáé-nak kapóra jött hát az ENSZ memorandum ügye, amelyhez Józsit is hozzákapcsolhatták. A vallatótiszt még igazat is beszélt javaslata alátámasztására, Józsi megnyerésére, amikor azt mondta, hogy „magát az ákosiaiak nagyon szeretik, és maga mindenre rá fogja tudni venni őket.”

Józsi hát a célirányosan feltett kérdésekre készségesen válaszolva mindent elmondott, amit tudott, nemcsak az erdélyi kérdés méltányos megoldására irányuló mozgalomról és résztvevőinek társadalmi kapcsolatairól, hanem részletesen mindent a Dobai családról is. Lelkesen dicsérte a család tekintélyét, altruista becsületességét és külön kiemelte Dobai Pista zseniális, egyedülálló szellemi és értelmi képességeit, erős akaratát, küldetéstudatát. Szegény Józsi nem sejtette, hogy minden dicsérő és elismerő szava bizonyítékul szolgál az inkvizítor számára a család tagjainak veszedelmes voltára és fegyverül használható a vallatottakkal szemben. A vallatótiszt különös érdeklődésére elmondta a Dobai család misszionizmusának titkát, hogy Pistát Isten küldötte a magyar nemzet felszabadítására, és a család minden tagjának kötelessége ezt a fiút mindenben segíteni és támogatni, hogy hivatását betölthesse. Ennek érdekében a legnagyobb áldozatot is, még a halált is, vállalnia kell minden családtagnak. A család még az édesapa halálát is – a Szekuritáте számolta volt fel – megnyugvással fogadta. A vallatótiszt azonnal jelentette főnökének, Gruia Manea-nak – Gruia beszarábiai zsidó menekült, kétségkívül intelligens és nem is rossz szándékú ember –, hogy milyen zsákmányt fogott: itt van a kezükben egy valóságos hitleri hasonmás, egy vallási őrült, aki fanatizmusában a román nemzet ellen a legszörnyűbb rémtettek végrehajtására is feljogosítva érzi magát. Gruia telefonon jelentette belügyminisztériumi főnökének a dolgot, onnan azt a parancsot kapta, hogy másnap személyesen számoljon be Bukarestben, de még ma tegye meg itthon a szükséges intézkedéseket. Legügyesebbnek vélt tisztjét küldte Ákosra, Szamosújvárra, Szatmárra, hogy utána nyomozhasson mindennek, amit Nagy Józsitól hallottak. A cellájában is jó beszélgető társakat helyeztek el, hogy Józsit minél többet beszéltesék különösen a legintimebb, legbizalmasabb részletekről. Ezek után, Gruia maga elé hozatta Dobait, és neki szegezte a kérdést: igaz, hogy maga Isten küldöttje? Hogy maga gyermekora óta arra készül, hogy a magyarok vezéréként a románokat és a magyarok más ellenségeit legyőzze? Hogy Nagy-Magyarországot helyreállítsa, hogy annak diktátora legyen?” Dobai felfogta elárultatásának tényét, összeszorult a szíve, de nem térhetett ki a válaszáadás alól. Mint később mondta, a Szentlélek segítségével sikerült kivédenie a támadást: „Valóban Isten küldöttje vagyok, Isten akaratát kell teljesítenem ott, ahová Isten rendelt. De ez nálunk, az isteni predestinációt hívó helvét hitvallásúaknál egészen természetes. A mi hitünk szerint, mindnyájan Isten küldöttjei vagyunk, Isten eleve elrendelte, minden egyes ember számára kijelölte földi életében elvégzendő kötelességét, nekem is, másnak is, az őrnagy úrnak is. Nekem az én népem szolgálatát, az őrnagy úrnak a sajátját.” „És ezért akarja Erdélyt elvenni a románoktól?” „Én békességet akarok a magyarok és a románok között, egyformán, méltányosan. A békességet, a legnagyobb társadalmi jót, akarom az én népemnek is, a románoknak is.” „Hogy a végén maga diktátorként uralkodjon mindenkin?” „A jogtudományok doktora vagyok, egész életemben a társadalom működési szabályait tanultam. Jól tudom, hogy a hatalom versenypályáján temérdek az akadály, és a pályán csak stafétában lehet végigfutni, egyénileg nem. Én elfutok a békejavaslatommal az első stációig, ott átadom a következőnek, és az majd ismét az utána következőnek. Hogy beér-e a staféta a célba és ki lesz a végül a befutó – a mi esetünkben talán nem is magyar lesz, hanem román –, megszületik-e a béke, azt nem tudom, de remélem. Azt pedig, minden józan ember beláthatja, hogy a magyar-román megbékélésen a románság nyerne többet, mert a magyarok jelen állapotukban is képesek olyan világpolitikai tettekre, mint az ’56-os forradalom, a románság pedig kénytelen mindenben kiszolgálni a nagyhatalmakat, hogy a magyarok ellen szövetségesül nyerje meg őket. A két világháborúban

kétmillió román halt meg, és ha nem lesz béke, ki tudja még hány milliónak kell meghalnia hiába, csak azért, hogy kétmillió magyart román uralom alatt tartsanak?”

Gruia-t meglepte, és meggondolkoztatta a Dobai válasza és másnap ezzel ment Bukarestbe. Onnan hazatérve pedig az ott kapott parancsnak megfelelően Dobait külön repülőgéppel a belügyminisztériumba szállította, ahol a magyar kérdések szakértője, *Moldovan Iosif* fogta vallatóra – erdélyi magyar zsidó lévén – magyarul. A magas parancsnokságot nem érdekelte sem a Dobai család, sem a magyar-román megbékélés, de annál inkább a csoport tagjainak és az erdélyi magyarság vezető személyiségeinek a magyar „*ellenforradalommal*” való kapcsolatai. Valószínű, hogy az akkor folyó Nagy Imre „összeesküvést” világméretűnek feltételezve, annak romániai összefüggéseit keresték. A belügyminisztérium fogdájában a nagyhírű és nagy műveltségű román filozófus, *Petre Țuțea* volt Dobai cellatársa, aki jól ismerte a vallatások fondorlatait és jó tanácsokkal látta el Dobait. Bár a harmadik cellatárs besúgó volt, Țuțea olyan ügyesen vezette a beszélgetéseket, hogy arról a vallató csak kedvező információkat kaphatott. A vallatásokból Moldovan minden bevált módszere alkalmazásával is csak nagyon keveset tudott meg Dobaitól. Arról meggyőződtek, hogy nem érdekes számukra az egész ENSZ per és pár hét múlva Dobait visszaküldték Kolozsvárra.

Gruia még többször is maga elé hozatta vallatásra. Többek között nem értette, miért nem félnek Dobaiék sem a vallatásoktól, sem a halálig terjedhető büntetés fenyegetésétől. Hiába kérdezte a mozgalom résztvevőit, senkitől sem kapott kielégítő választ. Dobai saját magának is csak a Gruia kérdéseire adandó válaszok kapcsán, a *történelmi évszakok hasonlatával* fogalmazta meg a magyarázatot. Az év hónapjai közül mindnyájan a *júniust* szeretjük a legjobban és legkevésbé a *novembert*, de nincs értelmes ember, aki azon fáradozna, hogy június legyen november helyett. A mi számunkra, erdélyi magyarok számára a június egy békés, biztonságos gazdag Magyarország uralmát jelenti, hiszen a mi hazánk Magyarország. Nincs olyan magyar, aki román uralom alatt akarna élni, mint ahogyan magyar uralom alá vágyó román sincsen. Mi a magyar főhatalom júniusába vágyunk, és minden lehetőséget megteszünk annak érdekében. Most azonban számunkra november van, utána december és a tél következik, a tavaszt és a júniust még csak nem is sürgethetjük. Viszont a novemberi teendőket, az őszi szántást-vetést most kell elvégeznünk, hogy majd júniusban aratás legyen. Ahogyan nem sürgethetjük a jövő tavasz és nyár eljövetelét úgy nem is hátráltathatjuk. Nem létezik a Földön olyan hatalom, amelyik megtilthatná a kívánt évszak utáni vágyakozást vagy az arra való felkészülést. Mi semmi törvénybe ütközöt nem teszünk, nem azért, mert Románia törvényei ezt tiltják, hanem azért, mert bolondok volnánk, ha novemberben aratásra készülnénk. Most csak vetni és vetést ápolni lehet, és azt semmiféle törvény nem tiltja. Akinek nem tetszik a mi vágyakozásunk, azt állítja, hogy most nem november, hanem június van, azt mi semmivel meggyőzni nem tudjuk, de ők sem tudnak minket a mi meggyőződésünktől eltéríteni semmiféle hatalommal.” Gruia Manea ezt a magyarázatot viselkedésünkre vonatkozóan elfogadta, és ezt javasolta a Securitate egész intézményének is. Az ENSZ per vádlottjainak későbbi sorsát ez a hozzáállás határozta meg: nemcsak életben hagyták – három kivételével – a vádlottakat, de azt is el kellett tűrniük, hogy az erdélyi magyarok ápolják és fejlesszék nemzeti öntudatuk alapjait, pontosabban anyanyelvüket, hagyományaikat, művelődési örökségüket. Végeredményében tehát a Nagy Józsiából kicsalt vallomások –Dobai helyzetét nagyon megnehezítették ugyan-, az ENSZ per elítélteinek és az egész erdélyi magyarságnak javára szolgáltak.

Nagy Józsi persze, semmit sem tudott vallomásai következményeiről. Csak három hónap múlva, a vallatások befejeztével, amikor vallatója, egy *Utiu* nevű testi, szellemi, erkölcsi törpe gúnyosan a szeme közé kacagva felvilágosította, hogy csak vallatás érdekében alkalmazott trükk volt mindaz, amit Józsi jövődjével kapcsolatosan ígért. Józsi rettenetesen megszégyellte magát, majdnem kétségbe esett, és a cellájába visszaküldetvén először még panaszkodni sem volt képes. Hetek alatt emésztette meg és rendszerezte magában a történeteket. Mivel bitang cellatársai most röhögve visszamondták neki, amiket azelőtt Józsi kérkedő magabiztossággal elmondott volt – társadalmi kapcsolatairól, sikereiről, nőügyeiről, házasságáról –, a minden más információtól, társtól megfosztott, magányra és elidegenedésre kárhoztatott ember, kétségbeesetten kereste élete minden nyomorúságának okait. Kézenfekvő lett volna házassága és felesége okolása, de jól látta, hogy ő maga vétett ezek ellen, saját magát vádolhatta volna egyedül, és ez kétségbe ejtette. Most látszott meg neveltetésének legnagyobb hiánya, mert ha istenhite lett volna, az megóvta volna a jövődje felőli remény elvesztésétől. A kislánya sorsa miatti aggodalom csak súlyosbította önmarcangolását

Az erdélyi ENSz per tárgyalására 1957. szeptemberében került sor a kolozsvári katonai törvényszéken. Sem azelőtt, sem azután nem volt ilyen politikai per Romániában: a vádlottak a halálbüntetés fenyegetése ellenére mind vállalták a magyar-román megbékélés kérdésében való meggyőződésüket – Erdély méltányos területi megosztása és a lakosságcsere tekintetében és mellette hangosan kijelentve – ez valósággal felbőszítette a bíróságot – hogy '56-ban Magyarországon forradalom volt, nem pedig ellenforradalom. Az ügyész a kilenc vádlott közül négyre kért halálos ítéletet, többiekre 20-25 évet, november 5-én hirdettek ítéletet a vádlottak távollétében és azt csak 2-3 hét alatt közölték az elítéltekkel. Végül is nem lett halálos ítélet, de a legsúlyosabb életfogytiglani kényszermunka. Nagy Józsi kapta a legenyhébb büntetést: feljelentés elmulasztása miatt 5 évi börtön. Akkoriban a 8 év alatti szabadságvesztés azt jelentette, hogy az elítélt semmi konkrét bűncselekménnyel nem vádolható.

A bírói ítélet súlyossága vagy könnyűsége azonban semmit sem számított, mert a Nagy Józsi iratcsomóját – mint a Dobai Istvánét és Kertész Gáborét is –, bizalmas haláljellel ellátva tették át a börtönhatósághoz. Az ilyen jelzéssel ellátottaknak nem járt gyógykezelés és semmi, ami életben maradásukhoz szükséges lett volna. A börtönhatóságok leleményére bízott mit tesznek az elítélt halálának előmozdítására. Börtönzsargonban úgy mondták ezt: „*se va elibera in plic*”, azaz: borítékban fog kimenni. Ennek megfelelően, Nagy Józsit nem küldték a többi tíz év alatti kényszermunkára ítélttel együtt munkatáborba, hanem a legsúlyosabb elítéltek, a hazaárulók külön fegyintézetében tartották. Románia ugyanis a három-négyszáz hazaárulásért elítélt számára lehető legszigorúbb fegyházat szervezett, teljesen elszigetelve a világtól. Még fegyőreik is más helységekből valók voltak, parancsnokuk pedig a belügyminisztérium külön megbízottja. Így sem hagyták sokáig egy helységben, 2-3 évenként tovább költöztették a hazaárulók fegyházát. Kezdték 1948-ban Máramaroszigeten, onnan Galati-ra, Karánsebesre, Zsilavára, Pitesti-re, végül 1960-ban Dézsre költöztették. Végül szabadlábra helyezésüket előkészítendő, a hazaárulókat is a többi politikai elítélt közé keverték 1963 januárjában.

A tárgyalás után, 1957. szeptemberében, Nagy Józsi a szamosújvári gyűjtőfegyházba került, onnan 1958 nyarán – a zsilavai földalatti kazamaták után – a Pitesti-i fegyházba, onnan 1960

júniusában a dézsibe került, ahol 1961. augusztus 6-án –, félévvel ötéves börtönbüntetésének lejártá előtt – meghalt.

A börtönéletnél Nagy Józsi számára elfogadhatatlanabb dolgot elképzelni sem lehet. Aki az érmelléki birtokos urak életmódjához és társaságához volt szokva, annak elviselhetetlen volt a börtön fizikai és társadalmi hihetetlen valósága. A fegyház lehetetlenül szigorú fegyelmi rendjét a szadista parancsnokok és fegyőrök az elviselhetőség mínusz végtelenjéig sülyesztették. Nemcsak a legkisebb vétség miatt volt aránytalanul nagy a megtorlás, de konkrét fegyelemsértés nélkül is rendszereződtek a mindenkire kiterjedő büntetések: egyéni és csoportos botozó nógatások, imádkozás, vagy nyelvtanulás céljából készített szappanírások miatti verések, téli időben a hideg betonon órákig tartó hason-fektetés, a saját ruhák elvétele miatti téli ruhátlanság, a cellán kívüli kötelező mezítlásbas futólépés. A fegyőri beteg-agy egyéb torz szüleményei mellett olyan ellátási lehetetlenségek keserítették a rabok mindennapjait, mint a lélegzéshez szükséges szellőztetés és az ivóvíz elvonása – ne is említsük a mosakodás és tisztálkodás lehetetlenségeit, de a politikai elítéltek takarmányozása volt a legborzalmasabb. A moslék minősége ember számára elfogadhatatlan volt, mennyisége csak fele minimális életszükségletnek. Az ételt forrón osztották, de csak a cellalakók egyik felének, a másik fele a megürülő csajkákból kapja majd negyedóra múlva, miután az első csoport elfogyasztotta. Kanalat azonban csak kevesen kaptak, ezért a forró ételt megenni nem tudta mindenki, tehát ő, vagy a társa éhen maradt. Ezeken kívül minden más olyan módszer, amelyet az ember testi, szellemi, lelki kínzására, öntudata lerombolására – emberi méltóságról szó sem lehetett –, ki lehetett találni, azt alkalmazták a romániai börtönökben. Minden gyötrelmet azonban el lehetett viselni *jó társaságban*, de a legjobb ellátás sem kárpótolt a rossz cellatársaságért. Persze, ezt jól tudták a börtönhatóságok és a súlyos vagy megjegyzett elítélteket preparált cellákba helyezték: vagy egy elmebeteget, vagy 2-3 román, nemzeti buzgalomtól fűtött magyar-verő elítéltet tettek az eredetileg 1-2 személyes, most már 5-6 fogollyal tömött cellába.

Bizony, a börtönt csak Istenhittel lehetett elviselni. Ilyen hite azonban Nagy Józsinak nem volt. Isten azonban így is gyermekének tekintette Nagy Józsit. Amikor a tárgyalás után Szamosújvárra szállították az elítélteket, Isten ajándéka volt az, hogy néhány órára László Dezsővel és Kertész Gáborral került egy cellába. Ők voltak tehát letartóztatása óta az első embertársai. *László Dezső* kiváló magas értelmiségi, kolozsvári református lelkész, püspök helyettes, az erdélyi magyar közélet legtekintélyesebb személyiségei közé tartozott. *Kertész Gábor* fiatal zilahi ügyvéd, az ENSz-Memorandum avatott szerkesztője és lelkes támogatója – amellet, hogy szülei baráti viszonyban voltak László Dezsővel, tanítványa is volt annak még kollégiumi vallástanár korából. Most összekerülve gyorsan tisztázták egymás között helyzetüket, kilátásaikat. Józsi csak hallgatta őket, de amit hallott az a lehető legjobb útmutatásul szolgált számára a következő börtönalatti évek viselkedésére nézve. László Dezső őszinte elismeréssel beszélt az ENSz-Memorandum ügyről. A leghelyesebb és a legszükségesebb akkori teendőjének mondta az erdélyi magyarság jövője szempontjából. Viszont nem ismerte a Memorandum részleteit és sürgető kérdéseket tett fel Kertész Gábornak ez irányban. A kapott válaszok nagy meglepéssel töltötték el: hogy az erdélyi kérdés megoldására a Memorandum nem egyetlen alternatívát ad, hanem négyet – közte Erdély román uralom alatt hagyása is – és hogy minden alternatívának a feltétele az emberi jogok maradéktalan biztosítása Erdély minden lakója számára. Ez pedig, a Memorandum alapelvét a jövőben is, és a

világ minden más nemzetiségi konfliktusának a megoldására is, alkalmazhatóvá teszi. Mikor pedig László Dezső csodálatát fejezte ki a csoport tagjainak a tárgyaláson tanúsított, más perekben nem tapasztalt bátor viselkedése felett, és megtudta Gábortól, hogy viselkedésükkel előre kitervelten súlyos büntetést – a halálig terjedhetőt is – akarnak kiprovokálni, hiszen másként a magyar-román méltányos megbékélés Memorandumban foglalt ügye nem kerül a közvélemény elé, László Dezső valósággal izgalomba jött a nagyszerű ötlet felett. Nem fukarkodott az elismerő szavakkal a csoporttagok áldozatvállalási készsége felett. A közismert politikai személyiségnek a perhez való viszonyulása Nagy Józsi számára kinyilatkoztatásként hatott a Securitate féléves, rettenetes tortúrája után. Újragondolta elítéltetése dolgát, a pert, a Memorandum-ügyet, és meglátta, hogy az ő osztály-üldözötti, kényszer-lakhelyes, kilátástalan életében *ajándék*, hogy egy ilyen ügy szolgáltatásban vállalhat szerepet, az ödöngő, csodaváró tétlenség helyett. Most a börtönben kell honfoglaló és honvédelmező nemesi kötelességét teljesítenie, és elhatározta, hogy méltó lesz ehhez a feladathoz.

Az ENSZ-per elítéltjeit egyenként helyezték el a szamosújvári börtön karantén-celláiba. Nagy Józsi a Dézsi út felé, a temető felé néző, egy első emeleti cellába került. A behúzott zsalu résein át kiláthatott a temetőre, így feleségét és kislányát is megláthatta, akik – mint a szamosújvári rabok más hozzátartozói is – a temetőbe járással igyekeztek kapcsolatot tartani szeretteikkel. Jótétemény volt Józsi számára, a cellába lakó másik magyar, *Jakab Ferenc*, egy érmihályfalvi fiatal szerszámlakatos társasága. A magyar forradalom miatt ítélték el, talán másfél évi szabadságvesztésre. Nemcsak lelkes híve volt a magyar szabadságmozgalomnak, de egyenesen ki is sajátította azt az ifjú munkások számára. Nagy Józsit, mint idősebb földbirtokost csak azért volt hajlandó társként elfogadni, mert hát ő is magyar ember. Mikor pedig megtudta, hogy ő is vasmunkás volt, egészen a szívébe zárta, és az ő szavára az ENSZ-Memorandum egész ügyét és minden elítéltjét. Józsit egészen magával ragadta a fiatalember lelkesedése: a budapesti forradalom győzni fog, előbb Magyarországon, azután kiterjed Közép-Európára és az egész világra. Igazi szabadság lesz mindenütt, a munkásemberek maguk irányítják majd a sorsukat. Nem úgy, ahogy volt a kommunista párt-aktivisták alatt, mert szabad munkástanácsok fogják vezetni a gyárakat. Józsi kérdésére elmondta Jakab Feri, amit csepeli forradalmár barátairól hallott volt az érmihályfalvi református pap közvetítésével: hogy a gyárak valóban a gyár dolgozóié lesznek, úgy ahogyan a református egyház is a hívéké. A hívek választanak presbitériumot, az olyan, mint a munkástanács. És ahogyan presbitérium alkalmaz az egyházban papot, kántort, tanítót, harangozót, óvónőt, könyvelőt és minden szakembert amilyen kell, a munkástanácsok is úgy fognak alkalmazni mérnököt, technikust, könyvelőt, orvost és minden szükséges szakembert. „A maguk memorandumát elfogadja majd az Egyesült Nemzetek Szervezete – mondta Jakab Feri – intézkedik majd, hogy mi is visszakerüljünk a szabad Magyarországhoz, akkor majd dolgozhatunk kedvünkre.” El is határozták ott ketten, hogy rövidesen várható szabadulásuk után Érmihályfalván vagy Ákoson gépjavító műhelyt létesítenek, azt majd, talajművelő gépgyárrá fejlesztik, ahol Józsi ifjú kori találmányát is gyártani fogják. Józsinak voltak ugyan kétségei a ragyogó jövődőt illetően, de ő is kezdett maga előtt célt látni és tervezgetni. Csak a házassága felett voltak kétségei és tele volt aggodalommal kislánya jövődője felől. A fiatal sorstárs enyhíteni akarta gondjait, és csontból egy kis medalliont faragott, hogy azt Józsi hazaküldhesse kislányának.

A karantén cellában cserélődtek az elítéltek, és ezek során 1958 telén Jakab Ferencet is más cellába vitték, és akik helyébe jöttek, nem tudtak hozzá hasonló kapcsolatra lépni Józsival. 1958

nyarán Románia minden hazaárulásért elítéljtét Zsilava közbejöttével, a különlegesen súlyossá szervezett Pitesti-i fegyházba vitték. Józsi is idekerült a legsúlyosabb elítéltek közé, bár csak öt éves börtönre volt ítélve. Nagyobb cellában, jobb társaságban, több magyar vezető értelmiségi közéleti emberrel került össze és a körülményekhez képest elviselhetőbben érezhette magát. Volt beszélgető társ, volt beszédtema, a magyar forradalom és a világpolitika dolgai, Közép-Európa és a magyar-román viszony sorsa a börtönben szokásos irodalmi, művelődési és az állandó étkezési témák mellett. Józsi a cellabeli magyar kolónia derűs hangulatának egyik fenntartója lett. A vidéki úri magyar életről szóló elbeszélései, anekdotái, vadászmeséi közkedveltek voltak. A cella egész éhező közönségét nyilvánvalóan Nagy Józsinak az *Ínyesmester szakácskönyvéből* szerzett magas szintű gasztronómiai ismeretei érdekelték a leginkább, és méltán. A lovagról is lehetett eszmét cserélni, de csak a néhány ottani elítélt lovas-tiszttel. Mindenki emlékezetében megmaradtak Nagy Józsinak a hajdani bukaresti katonaéletéből vett vidám történetei.

Nagy Józsi emberi önbecsülése helyreállításában meghatározó szerepe volt egyik Pitesti-rabtárásnak a magyar műveltségű zsidó újságírónak *Gárdonyi Istvánnak*. Gárdonyit még a román proletárdiktatúra kezdetén elítélték volt, és a magyar műveltség szerelmeseként a magyar irodalom apostola lett a romániai börtönökben. Senki itt addig ilyen magas szinten, ilyen odaadással nem propagálta a magyar irodalmat. Igaz, hogy számára a magyar irodalmat a Nyugat jelentette – az azelőtti volt az előzmény, utána, pedig nem jött semmi –, és szélső határai sem lépték túl a polgári szépirodalmat. Számára a magyar irodalom legnagyobb alkotói Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc és Krúdy Gyula voltak. Viszont előadássorozatait mindig a nagy magyar klasszikusokkal kezdte és gyakran el sem jutott a Nyugatig. Minden román értelmiségi börtönlakó olyan szinten ismerte Petőfit, Jókait, Madáchot, Mikszáthot és persze Adyt mintha magyar érettségit tettek volna. Nagy Józsit úgy fogadta Gárdonyi, mintha Jókai vagy Krúdy „magyar úr” regényhőse elevenedett volna meg: egyszerűen csodálta, különösen azután, hogy megtudta, Ady Endre közeli rokona. Minden szavát, minden gesztusát, egész viselkedését bírálhatatlan úri modellnek tartotta, és tőle telhetően népszerűsítette a cellatársak körében. A vidéki úri magyar társasági élet minden részletére, anekdotájára kíváncsi volt és ezek felől faggatta Józsit. Megismerése arányában, mind visszább helyezte Nagy Józsi alakját a történelemben, előbb a 19. majd a 18. században, végül kuruc szabadsághősként a Rákóczi korában. Visszaringatta Nagy Józsit ákosi legénykora dicső hangulatába, még kedvenc nótái eldalolására is rávette: *Megüzentem egy szép rózsafának; Esik eső hegyen-völgyön; Szól a kakas már*, valamint kuruc nóták, főként az *Őszi harmat után*. A *Zöld erdő harmatát,/ Piros csizmám nyomát,/Hóval lepi be a tél...* Gyakran mondta ilyenkor Nagy Józsi: *Bizony mi is elmúlunk mindenestől – meglásd Gárdonyi Pista – mint a nyomainkat elfedő tavalyi hó!*

A Pitesti-i fegyházban Nagy Józsi bizalmasabb viszonyba csak egy szibériai rabtáborat járt, aradi román fiatalemberrel, *Popa Nicolae Magadan* nevűvel került. A magyarul jól beszélő, kegyetlen életpróbákon átment, jóindulatú, szelíd fiatalembernek elmondta, mert elmondhatta Nagy Józsi az élete nagy gondjait is. Gyermekkorát, magányosságát, testvéröccséhez, rokonaihoz fűződő – inkább laza, mint meleg- kapcsolatát. Meglehetősen részletességgel beszélt házasságáról, feleségéről és annak családjáról. Minden beszélgetés végén, persze, a *Zsófi* miatti aggodalma következett. Mikor az ő felesége is, mint minden elítélt felesége, a kinti hatóságok nyomorgatására megindította ellene a válópert, *Nicu*-nak panaszkolt el, hogy ez az ők esetükben nem csak formai, hanem tényleges válást

jelent. Aggályait nem tudta eloszlatni a cella lakóinak együttes győzködése sem. És a végén ismét csak: vajon leánya valóban az övé lesz-e valaha?

Soványan is száz kilón felüli, megtermett teste állagának fenntartásához több élelemre lett volna szüksége, mint másnak, annak talán, ha egyharmadát kapta meg, és ez nem csak elviselhetetlen kínzó állandó éhségérzetet okozott, de testi erejét is lerontotta, sőt, évek múltán idegrendszerére épségét is kikezdte. Mikor 1960 nyarán a Pitesti-i fegyház lakóit a számukra előkészített új börtönbe, Dézsre, szállították, Nagy Józsi egészségi állapota már aggodalommal töltötte el az őt átvevő börtön orvosnőt. Mivel a dézsi fegyintézetet már a romániai politikai foglyok közeljövőben történő szabadlábra helyezésének előkészítésére szervezték, az orvosnő Nagy Józsi testi feljavítását is programjába vette. Tudomásul kellett vennie azonban, hogy Nagy Józsi – több más megjegyzett sorstársához hasonlóan – nem részesülhet sem gyógykezelésben, sem felerősítő ellátásban. Maradt tovább az elviselhetetlen éheztetés. Nyomorúságát még az is fokozta, hogy Pitesti-i jó cellatársaságából kivették és Dézsen hatodmagával vadidegenekkel került egy cellába. Még beszélgetőtársa sem került. Egyik cellatársa, egy bukaresti román vasmunkás fiatalember, *Spiru Genat* mutatott némi érdeklődést iránta és helyeslő fejbólintásokkal hallgatta Józsi eljövendő gépgyártási terveit, azaz inkább ábrándjait. Híre jött ugyanis, hogy büntetésük letöltése után nem fogják hazaengedni a politikai elítélteket, hanem szibériaihoz hasonló átnevelő táborba helyezik át a Duna Deltába, vagy a Baragánba. 1961 júniusában Nagy Józsi idegállapota olyan válságosra fordult, hogy gyógyszeres kezelést engedélyeztek a számára. Állapota nemhogy javult volna, de önkívületig súlyosbodott. A börtön rendtartása szerint a haldoklókat egy ápolásukat vállaló cellatársukkal együtt egy külön cellába tették. Nagy Józsi is így került Spiru Genat-tal együtt, élete utolsó heteire külön cellába. Rettenetes, kínos, hosszú agonizálás után halt meg 1961. augusztus 6-án.

Genat úr később elmondta Nagy Józsi csoporttársainak, hogy ő végig ott volt a beteg mellett, és hajlandó tanúskodni majd, amikor az *emberiség elleni bűnözők* felelősségre vonása elkövetkezik. Ő ugyanis becsületes román ember és nem hagyja szó nélkül nemzete becsületének bemocskolását egy politikai elítélt tervszerű, kínos meggyilkolásával. Állította, hogy Nagy Józsinak ellenjavallott gyógyszert, valami idegmérget adtak, hogy halálát elősegítsék. A jó érzésű, de tehetetlen orvosnő – talán *Balas Iolanda*-nak hívták – rendszerint könnyezett, néha hangosan felsírt a haldokló kínos vergődésének a láttán.

Rettenetes lett volna Nagy Józsi számára – hazájának 1944 őszi elvesztése után szabad állapotából 1949-be történt kényszerlakhelyre deportálása, valamint négy és félévi fegyházi raboskodása után –, ha bekövetkezett volna a börtönből való szabadulása. Még a rendezett családi körülmények közé hazatérők számára is kínos volt az otthoni fogadtatás – a magányosokat egyenesen öngyilkosságba kergette az általános közöny –, de szegény Józsi azt sem tudhatta, hogy egyáltalán várják-e valahol? Ez nem volt kivételes helyzet akkoriban, hiszen a román kommunista párt diktatúrája tett róla, hogy politikai ellenfelei az osztályidegenek, különösen a magyarok, érezzék haláluk napjáig, hogy feleslegesek a társadalom életében. A régi rend deportált képviselőinek pedig, életük haszontalansága és céltalansága tudatával kellett halálukra várniuk. Nagy Józsin azonban Isten megkönyörült, élete célt és tartalmat kapott halálával, amikor nemes őseit követve életét az eszmei harcok huszadik századi csatamezején, a börtönben, *nemzete és minden nemzet szabadságáért* áldozhatta. A kommunista uralom által felszámolt osztályellenség, a magyar birtokos úri rend tagjai

közül, csak Szekeresi Nagy Józsefnek adatott meg a hősi halál dicsősége. *Nagy Zsófia* 2006-ban, mártírhalált halt édesapja helyett átvehette a *Szabadság Hőse* ezerkilencszázötvenhatos emlékérmét, annak bizonyágául, hogy Ákos lakói és a Szekeresi Nagy család tagjai is kivették részüket az emberiség boldogabb jövőjéért vívott küzdelemből. A történelem nyári melege elolvasztotta a régiek emlékét elfedő hótakarót.

4. Kertész Gábor, a publicista

Varga László előadása Kertész Gábor emlékezetére a Magyarok Világszövetsége Erdélyi Társaságának 2005. október 23-i ünnepélyén.

Kertész Gábor 1928-ban, Vajdakamaráson született. Édesapja ott volt lelkipásztor, s ez egyéniségét és magatartását nagyon befolyásolta. A papgyermek ugyanis állandóan a közösség szeme előtt élnek. Nem hozhatnak szégyent a családra. Így nagy többségük két irányba fejlődik: Egy részük álarcot fog viselni a nyilvánosság előtt, más részükben kemény önfegyelem és felelősségtudat alakul, különösen, ha a család is ebben él. Gábornál ez utóbbi szélsőséges formát öltött: mindennél fontosabb volt számára az egész életét, egész magatartását meghatározó felelősségtudat népe, magyarsága iránt.

Ezt a felelősségtudatot csak megerősítette az erdélyi református kollégiumoknak ma elképzelhetetlenül kiváló nevelése. Középiskoláit a kolozsvári Református Kollégiumban végezte. Ott ismerkedett meg tanárával, Abodi Nagy Gézával, aki jó pedagógusként felismerte benne a kiváló tehetségét, kezébe vette és irányítani próbálta. Ez csak félig sikerült. Gábor sokkal erősebb egyéniség volt, minthogy felülről lehetett volna irányítani. Bár kapcsolatuk, mondhatni barátságuk végig megmaradt, Nagy Géza Gábort haragosan nevezte makacsnak, Gábor őt diktátornak. De megmaradt az eredmény: az állandó érdeklődés az emberi kultúra legmagasabb eredményei iránt.

1946-ban együtt kerültünk a Bolyai Egyetem jogi karára, és első pillanattól kezdve elválaszthatatlan barátokká lettünk. Akkor az egyetemen még csak a kimondott karrieristák hajoltak a kommunizmus irányába, mind a tanárok, mind a diákok megpróbálták fenntartani az azelőtti idők magas színvonalú népi-nemzeti ideológiáját. Gábor tudatosan készült publicistának. Magas műveltsége, remek stílusa szinte predestinálta arra. A publicista egészen más volt akkor, mint az újságíró. Az újságíró a mindenkorinak aktuális eseményeit figyeli, azt kell ismertetnie a közvéleménnyel. A publicista az események mögötti irányokat elemzi tudományos alaposággal, a történelem és a jövőendő összefüggésében, azt fejt ki az irányító réteg, az értelmiség számára.

Én hoztam össze Gábort Dobai Istvánnal, az európai híru nemzetközi jogász professzor, Buza László tanársegédjével, akivel szintén őszinte barátokká lettek. Dobai hívta fel a figyelmét a klasszikus magyar publicisztika nagymestereire, adta kezébe Széchenyi, Deák, Wesselényi és a többiek műveit. Gábort különösen a Wesselényi munkái ragadták meg, valószínűleg azért, mert ő is erdélyi szemmel nézte a világot. Így tanulgattunk két éven át a régi Ferenc József Tudományegyetem tudós professzorainak irányítása alatt, valódi európai színvonalú magyar jogot.

Két év után, 1948-ban jött a „fordulat éve”. A régi professzorokat kiutasították az országból. Helyüket analfabéta zugügyvédek foglalták el, és tanítottak jog helyett évenként változó marxista ideológiát. A kettőnek különbségét csak a mi évfolyamunk tudja igazában értékelni, akik két évig jogot, újabb két évig marxista ideológiát tanultunk. A nálunk két évvel idősebbek nem tudják elképzelni, micsoda szemetet tanítottak azután. A nálunk két évvel fiatalabbak legfeljebb magánszorgalomból olvashattak valódi európai jogot. Hogy mi milyen undorral hallgattuk az új professzor elvtársak előadásait, arra, elnézést kérek mindenkitől, de ahhoz, hogy megértsük Kertész Gábor egyéniségét és további sorsát, kénytelen vagyok ide idézni egy kis versének az emlékezetemben megmaradt első hat sorát. Címe: Óda X professzor úrhoz

*Ó te szerencsétlen férg e világnak,
keserű bánata jó édesanyádnak,
megszégyenítője a tanári rendnek,
kóros kinövése az emberi nemnek!
Vaj ki tette véled azt a szörnyű vétket,
hogyan idehozott az egyetemre téged?
Ki beszélt rá téged, ki volt az az állat,
hogyan idedugd édes kis majompofádat?*

Mindnyájan, régi neveltetésű diákok, ebben a hangulatban hallgattuk az új tananyagot, vagy figyeltük az újdonsült ifjú és idősebb kommunisták lelkesedését, akikről nagyon jól tudtuk, hogy minden meggyőződés nélküli hazug karrieristák, de Gábor volt az, aki a legkevésbé tudta azt titkolni. Hát még, amikor lelkesen kellett volna énekelni a Sztálin kantátát, vagy a „fényes szellők” más förmedvényeit, vagy üvöltve skandálni a „Sztálin! Sztálin!” és más hasonló gyönyörű jelszavakat. Gábornak a mozdulatai, a nézése, a hangja egyértelmű kihívás volt, minden újsütetű kommunista számára.

Itt el kell mondanom, hogy amikor ezekről az érzésekről beszélni vagy írni próbáltam 1990 után, rögtön megkaptam a vádat: hogy élhet keresztyén emberekben ilyen gyűlölet? Akik így beszélnek, nem értik, vagy nem akarják érteni a különbséget a gyűlölet és az undor között. Kertész Gábor messze felette állt annak, hogy gyűlölje a kommunistákat, de undorodott azoktól, akikről világosan látszott, hogy semmi köztük a marxizmus ideológiájához, pusztán érzékből álltak be saját népük hóhérainak szolgálatába.

Ebben az évben javasolta Gábor, hogy ha az egyetem nem képez minket, képezzük mi magunkat. Hárman, Lőrincz Ernő nevű évtársunkkal, minden héten összegyűltünk, minden alkalommal felváltva számoltunk be olvasmányainkról és beszélgettünk meg azokat együtt. Nagyon szép, emlékezetes beszélgetéseink voltak azok.

A következő évben aztán beütött a tragédia. A jog- és közgazdasági kar évenkénti kb. száz hallgatójának legalább nyolcvan százaléka volt közgazdász, akik sokkal hamarabb barátkoztak meg az új idők szellemével. A harmadév végén ezeknek meglepetésszerűen diplomát adtak és

elbocsátották őket az egyetemről. Ott maradtunk kb. tizenöten, negyedéves jogászok. A folyosó végén egy kis teremben helyeztek el bennünket. A teremben három sor asztal fért el. Az első mellett ültek a professzorok. A második mellett ült a három átállt kommunistánk. A harmadik mellett szorongtunk tízen-tizenketten. Jegyezni nem tudtunk, kilógtunk az asztalsor végén, de a professzorok minden könyörgésére se volt egyikünk se hajlandó előre ülni a kommunisták mellé. A fiatalabb évfolyamok agymosása vagy megfélemlítése akkorra már sikerrel járt, vígan énekelték a kommunista himnuszokat, üvöltötték kórusban a „Sztálin! Sztálin!” stílusú jelszavakat. Mi hallgattunk, pedig tudtuk, hogy nem lesz jó vége.

Januárban gyűlésbe hívták az egész kar KISZ szervezetét, valamint a teljes negyedévet. Ott minden előkészítés vagy értesítés nélkül kipécézték négyünket: Pásztai Ildikót, akinek édesapja, a Szociáldemokrata Párt egyik köztiszteletben álló vezetője már börtönben ült, Nagy József földbirtokos fiút, Kertész Gábort és engem. Ez volt az első koncepció per Kolozsvárt. Demeter János dékán elvtárs, aki később Budapesten dísz-sírhelyet kapott az erdélyi magyarság érdekeinek védelmezéséért, a kétezer éves egyetemes jogrend teljes megcsúfolásával vezette vallatásunkat, valójában megcsúfolásunkat, a legképtelenebb, lehetőleg jellembe ütköző vádakkal. Védekezni, bizonyítani nem hagyott, ha mégis megpróbáltuk, a hátunk mögött azonnal felharsant fiatalabb kollégáink röhögő kórusa. Mi hárman ennek ellenére megpróbáltuk védeni igazunkat. Nem úgy Gábor. Felvágta a fejét, minden ráolvasott bűnre csak a vállát vont meg, nyugodt mély megvetéssel nézett szembe vádlójával. A kórusnak nem adott lehetőséget a röhögésre.

Eredmény: hármunkat kicsaptak az ország valamennyi főiskolájáról. Gábornak, mivel sem származásában, sem valóságos tetteiben nem volt megfogható bűne, megkegyelmeztek. Elvégezte az egyetemet. Ez lett a veszte. Egyetem után behívták munkaszolgálatos katonának. Bányában, vasútépítésnél dolgoztatták. Pár hónap múlva szabadon engedték. Amint valami állásféléhez jutott, újra behívták. Ezt háromszor is megismételték vele. Végre súlyos mellhártyagyulladásal lett ügyvéd Zilahon.

Közben, ahogy lehetősége engedte, folytatta komoly tanulmányait és tartotta a kapcsolatot Dobai Istvánnal és velem. Két tárgyban ért el komoly eredményt. Ő fedezte fel Wesselényi Miklósnak egy 1846-ban, tehát negyvennyolc előtt írt levelét, melyben azt fejt ki, hogy a magyar nemzet a különböző nemzetiségek közötti szétszórt állapotában fel fog szívódni azokban. Vonuljon össze a magyarság akkora területre, melyet be tud lakni a baráti nemzetiségekkel, a németekkel és a zsidókkal, a többi területet ürítse ki és adjon ott teljes autonómiát az ellenséges hangulatú nemzetiségeknek. Ez a levél vezette Gábort önállóan is a lakosságcsere tervezésére, megosztva gondolatait a hasonlóképpen gondolkozó Dobai Istvánnal. A másik elmélete, melyet részletesen ki is dolgozott, nem volt kevésbé eretnek. Abból indult ki, hogy a XX. század bonyolult világában nem lehet az irányítást azokra bízni, akik nem értenek hozzá. Minden kérdésben döntő joggal kell felruházni a szakértőket. Mindenkinek meg kell adni a szavazati jogot, különösen azokban a kérdésekben, melyekben valamelyik réteg vagy csoport közvetlenül érdekelt, de messzemenően külön jogokat kell biztosítani az értelmiségnek és azoknak, akik bármilyen téren kimagasló eredményt tudtak elérni. Ez lenne az általa gerontokráciának nevezett társadalmi rend, mely képes lenne kivezetni a világot, elsősorban Európát a demokrácia vagy diktatúra állandó válságából, mely mindkét irányból a tudatlanokat és a felelőtlen akarnokokat dobja az éltre.

Jött aztán 1956, a magyar forradalom, mely ugyanabból az undorból született, amelyben mi éltünk. Mint minden becsületes ember, Gábor is fellelkesedett. Nem tudom, miket művelt Zilahon, de a Szekuritátén bőven volt, amivel vádolhatták. Kolozsvárt ő is lelkesen bízta Dobai Istvánt a vezetőink által igényelt Memorandum megírására, tanulmányai alapján igyekezett ahhoz minél több érvet és adatot szolgáltatni. Így tartóztatták le 1957. márciusában, a Dobai per fővádloaival egy napon.

Mi előre meg voltunk egyezve abban, hogy ha idő előtt letartóztatnak, sem magunkat, sem egymást nem fogjuk védeni, csak arra fogunk törekedni, hogy más, kívülálló, ne szenvedjen miattunk. Kertész Gábor hangoztatta, hogy abban az esetben arra kell törekedni, minél nagyobb híre legyen a perünknek, hogy így jusson elképzelésünk a nagyvilág tudomására. Ő ebben meg is tette a magáét. Nemcsak, hogy nem védekezett, önmagáról mindent nyugodtan vallott, de ha kérdezték mások bűneiről, azokat is mind magára vállalta. Ezzel dühítette legjobban vallatóit, mikor kiderült, hogy vallomásai ilyen fordított formában voltak hamisak. A tárgyaláson is így beszélt. Mindnyájunktól megkérdezték, mi a véleményünk, mi volt Magyarországon: forradalom vagy ellenforradalom. Mindnyájan azt mondtuk: forradalom volt. Kivéve Gábort. Ő így felelt: „Ellenforradalom volt, éppen azért lelkesedtem érte.” Megkérdezték, egyetértett-e Erdély megosztásának a tervével? „Nem, kérem – volt a felelete – egész Erdélynek Magyarországhoz kell tartoznia, a románoknak is ez az érdeke.” Elképzelhető, milyen fogcsikorgatva fogadták vallatói ezt az önkéntes őszinteséget, akik a kétségbeesett védekezéshez, tagadáshoz voltak szokva, veréssel, kínzással préselve ki áldozataikból a nekik tetsző vallomásokat. Meggyőződésem, hogy jó pár ember, aki nagyon jól tudott a Memorandumról, hozzá is szólt, nem volt titok pozitív véleménye, emiatt maradt szabadon. Ha azt látták, hogy mi, főleg Gábor, nagy felhajtást akar, azért is inkább kisebbitették, néhány ember magánügyévé próbálták silányítani a Memorandum kérdését.

Ezzel a magatartásával érdemelte ki Gábor nem csak a 25 évi kényszermunkát, hanem azt is, hogy a régebbi, nagyobb tapasztalattal rendelkező rabtársaink felismertek a néha ellenőrzésre a cellába hozott iratcsomóján egy jelet, ami azt jelezte, hogy nem hagyhatja el élve a börtönt.

A börtönéletet viszont nem bírta Gábor. Úr volt minden porcikájában, a megaláztatást nem tudta elviselni. Én megvontam a vállam, ha az ágy alá kergettek, Gábornak a foga csikorgott. Egyszer éppen a közös klozetet takarította, mikor véletlenül meghallottam, ahogy a foga közt morogja: „Budit takarítok!” Magas, nagy teste volt, félig gyógyult szervezete több ételt kívánt, borzalmasan éhezett a börtönmoslékon. Azért megpróbálta túltenni magát rajta. Amikor eleinte hónapokig egy cellában voltunk, tűrhető jó kedvvel sakkoztunk a zsebkendőre rajzolt táblán a puliszkából készült figurákkal. Nagyobb magyar társaságban aktívan kapcsolódott be minden társalgásba. De azt már nem bírta, mikor félkegyelmű besúgóval zárták össze, aki naponta verte, s bár az örök minden verekedést súlyosan büntettek, ebbe többszöri panasza ellenére nem szóltak bele. Az ügyünkbe vetett hitét is kezdte elveszíteni. Amikor ott szerzett jó barátja, a kis Szilágyi Árpád bizonygatta, hogy minél rosszabb nekünk itt bent, annál jobb eredménye lesz a nemzetünk számára, ő csak a fejét ingatta: „János bácsi és Mari néni nemcsak, hogy nem fogja soha tudni, mit tettünk mi érte, de nem is lesz semmi haszna belőle.”

Utoljára 1962-ben találkoztam vele a külön a hazaárulók számára berendezett dézsi börtönben. Étvágya már nem volt, egyensúlyérzéke megbomlott, sétára is csak az én karomra támaszkodva tudott kimenni. A mellén egy rucatojásnyi daganat kezdődött. Volt ott egy nagyon kedves jóindulatú orvosnő, az mindenkin segített, amennyire tudott. Az én karomra támaszkodva jutott hozzá. Most is előttem áll a doktornő arca. Nagyon figyeltem, tudtam, hogy semmit nem mondhat, de a hozzáállásából megértettem, hogy TBC-s daganatnak gondolja, nyugodtan szúrta bele a tűt, hogy kiszívja belőle a TBC-s folyadékot. Láttam, ahogy elszürkült az arca, mikor többszöri próbálkozására nem talált folyadékot. Akkor jött rá, hogy az nem TBC, hanem rák. Szó nélkül intett, hogy menjünk vissza a cellába. Rövidesen elküldte Gábort a vakaresti rabkórházba. Ott halt meg egy évvel szabadulásunk előtt. Így gyilkolták meg a kommunisták Kertész Gábort, Erdély egyik legkiválóbb, legtehetségesebb emberét.

5. Felvinczi Takács László emlékezete

Takács László, szatmári történelemtanár, 1913. március 23-án született a Kolozs megyei Magyarlétán. Édesapja, *Felvinczi Takács József*, református lelkész, édesanyja, *Kuti Rozália* nagyenyedi polgárleány volt. Takács József érdeklődése az erdélyi helytörténet, különösen az aranyosszéki székelyek művelődéstörténete felé irányult. Nagyon érdekes nézőpontjai voltak a kérdéssel kapcsolatosan, azokról lelkesen tudott beszélni, de írásba foglalni – néhány vázlatos jegyzeten kívül – semmire sem volt képes. Életét eredménytelennek, haszontalannak érezte, és sikertelenségének okát a mostoha családi és más külső körülményben látta. Erdély román uralom alá kerülése után, 1922-ben Marosgombásra került lelkésznek, pedig vágyai Nagyenyedre irányultak volna. Csalódottsága, pesszimizmusa, emberkerülővé tették, mellyel gyermekeit is kizárta közvetlen társasága életéből. Leánya, *Takács Rozália* inkább román fiatalok társaságába kényszerült, és 1937 tavaszán *Stoica Simion*, román ügyvéd felesége lett, és férjével Bukarestbe költözött. Ezzel betelt Takács József keserűségének pohara, és László fia életsikerei ellenére, önkezeléssel vetett véget életének.

Takács László egyike volt a legkiválóbb korabeli erdélyi magyar fiataloknak. Az ő nemzedéke öntudatosan vállalta népe szolgálatát a kisebbségi sorsban: nem szöktek Magyarországra, az egyetemre, mert az ottani oklevelet a román állam nem fogadta el, hanem megtanultak románul, s a kolozsvári egyetemre iratkoztak be. Takács László "édesapja jóakaró barátjának, Ravasz Lászlónak a tanácsára" még ezt is túlteljesítette, mert a nagyenyedi Bethlen kollégium érettségije után nem a kolozsvári, hanem a bukaresti egyetemre iratkozott be, történelemtanári szakra. A világhírű, liberálisnak mondott *Jorga Miklós* történettudós tanítványa lett. Jorga felfigyelt Takács Lászlóra, hiszen egyedüli magyar volt hallgatói között. Később megismerte, szorgalmát és tehetségét felismerte és kedves tanítványaként bánt vele. Szemináriumán külön figyelemmel kísérte munkásságát, és bevonta a Valenii de Munte-i nyári, szabadegyetemi tevékenységébe is, sőt, annyira bizalmába fogadta, hogy gondolatait is megosztotta vele.

Jorga Miklós – románul: *Nicolae Iorga* – kétségkívül a legnagyobb közéleti sikert elért román értelmiségi volt. A román fejedelemségekben domináns görög nemzetiségű polgárcsaládból származott, és egész élete folyamán öntudatos bizantinus román volt, azt állítva, hogy a *Senatus Populusque Romanus* egyedüli jogutódja a Konstantinápoly székhelyű, Kelet-Római Birodalom volt. Ennek nyelve ugyan a VII. századtól fogva a görög volt, de a VI. században még latinul fogalmazták meg és rendszerezték a római jogot, és Justinianus korában még a macedóniai nép jórésze latinul beszélt – Romanianak, Valahianak nevezik tartományukat a mai napig – de az egész Balkánon elterjedtek volt az Al-Dunáig, a Kárpátokig, sőt azon túl is. Valójában tehát az ősi Babilonban indult és Konstantinápolyban évezreden át virágzó, bizantinus polgári kultúra – mint ezt az ősi ortodox vallás hagyománya is igazolja – fenntartója és Európa felé közvetítője a román nép. Büszkén hangoztatta Jorga, hogy a történettudományokba való beavattatását Németországban, *Ranke Lipót* iskolájában szerezte. Ennek az iskolának köszönhető - az oknyomozó történetírás kezdeményezése mellett – a történetírás súlypontjának a politikatörténetről a néptörténetre való áthelyezése.

Jorga csaknem minden előadásában kihangsúlyozta a *verosimilitásnak*, a valószerűségnek, mint a történetírás legfontosabb logikai kontrolljának fontosságát: mielőtt egy történelmi tényt leírnánk, gondoljunk utána, hogy az mennyire valószínű, hogy mi hogyan jártunk volna el abban az esetben, és csak akkor írjuk le, miután igenlő választ kaptunk. Hiszen a *Homo Sapiens* a történelemben való megjelenése pillanatától olyan ember volt, mint mi, ugyanolyan helyzetben ugyanúgy gondolkodott és cselekedett, mint mi. Történettudományi alapelveit Jorga Miklós sajátosan alkalmazta tudományos munkásságában. Jellegzetes fanatikus román nacionalista elvei és bizantinus amoralitása határozta meg tudós tevékenységét, művei – kiváló tudományos értékük ellenére – inkább politikai publicisztikai célokat szolgálnak, mint az objektivitást: román nemzet nem létezhet nemzeti öntudat nélkül, nemzeti öntudat pedig, csak a nemzeti történelemben gyökerezhet. A román népnek soha nem volt eddig saját országa, történelme tehát a rajta uralkodó népek – magyarok és ozmánok - történelmének a része. Az ozmánok története még nincs európai rendszerességgel megírva, annak összeállítását Jorga magára is vállalta, úgy, hogy abban a román nemzeti öntudat gyökerei helyet kapjanak. A magyarok népi, művelődési és közéleti befolyása viszont olyan kizárólagos volt a románságra, hogy román történelem nem létezhet a magyarokéval egyidőben, tehát a magyarok történelmét, még létezését is egyszerűen tagadni kell. Kiváló szónoki, előadói és írói tehetsége egyedülálló tekintélyre emelte Jorgát a román társadalomban. Károly trónörökös - az immoralitásáról elhíresült, későbbi *II. Károly* román király – nevelését Jorgára bízta, döntő szava volt mindig Románia politikájában, és ő minden befolyását a magyarok elleni totális háborúra fordította.

A hajdani magyarellenes pánszlávizmus ideológiáját a XX. században, a Kisantant politikájában érvényesülő, Benes-doktrínának Jorga volt romániai megvalósítója és elterjesztője a világ közvéleményében. Feladatát zseniálisan oldotta meg: Románia a Trianoni szerződés folytán három fontos nemzeti kisebbség sorsa feletti döntési helyzetbe került. Jorga programja szerint mindhárommal szemben harcba szállni nem lehet, csak a legveszedelmesebb ellenség, a magyarság ellen léphet fel a román államhatalom, mégpedig a másik kettő támogatásával biztosítva a magyarok nemzetközi elszigetelését. A zsidók a román nép szemében a legutáltabbak ugyan, de a nyugati liberális közvélemény az ő oldalukon áll, ezért még a vidéki román lakosság elemi érdekeivel szemben is a zsidóknak kell kedveznie Nagy-Románia politikájának.

A német nemzetiség ugyanakkor gazdasági szervezetségénél fogva fenntartja és folytatja a románok kizsákmányolását, de Németország – amellet, hogy meghatározó nagyhatalma a világpolitikának – egyetlen szövetségese Magyarországnak. A magyarokkal nem rokonszenvező erdélyi szászokat kell tehát a román érdekek németországi és nyugati szószólóivá tenni, minden lehetséges politikai kedvezménnyel. Hogy mennyire bevált Jorga bizantinus trükkje, azt a magyarok ellen fordított nyugati liberális közvélemény és Magyarország minden téren való politikai elszigeteltsége bizonyítja.

Takács László egyedüli magyarként megismerhette Jorgán keresztül, nem csak a román nemzeti öntudat negatív lényegét – román az, ami nem magyar, múlta, jelenre és a jövőre boldogulás vonatkozásában is – de magát a nyugati keresztyénségtől különböző, azzal össze nem férő bizantin eredetű, görög-keleti ortodox értékrendet is. Hogy éppen az ortodoxia elvi, morális maximalizmusa érvényteleníti a keleti ortodox államok legmagasztosabb törvényeit a gyakorlatban, és silányítja azokat eredeti, bevallott céljukkal ellentétesre. Bizony, nem csak a nyugati, de még a magyar közvélemény sem hajlandó ezt az etikátörténeti tény tudomásul venni!

Egyetemi tanulmányai befejezése után, 1937-ben Takács László a szatmári Református Gimnázium tanára lett, és ottani tíz éves nevelői, tanítói munkásságával gyümölcsöztette – méltán így kell neveznünk – történelemoktatói művészetét. Pedagógiai, didaktikai módszeréről, fogásairól szaktudósoknak kell beszélniük. Mi, tanítványai viszont csak tanításának tartalmáról beszélhetünk, amennyire tudunk. A nagyon jónak mondható akkori magyar történelem tananyagát építette be növendékei tudatába néhány, akkoriban haladónak számító társadalomtörténeti felfogás mellett, állandó figyelemmel saját klasszikus történelemszemléletére. Szerinte a történelem az anyagvilág egyetlen fejlődőképes valósága, az Ember, a Homo Sapiens Antropus életváltozásainak a folyamata.

A történelem egyetlen szereplője tehát az ember, de nem úgy, mint a biológiai faj elvont egyede, hanem mint személy, az emberi társadalom legkülönbözőbb viszonylataival kötelékben álló öntudatos lény. A történelem tehát az ember akarati cselekvéseinek eredményeire, az emberi alkotásokra – anyagi, társadalmi, szellemi alkotására – vonatkozó ismeretek rendszere, tehát azonos a művelődéstörténettel. Az akarati cselekvés legfőbb befolyásolója viszont az ember valóságról való meggyőződése, hite: senki sem ugrik fejest egy medence vizébe, ha meggyőződése szerint mélysége nem alkalmas az ugrásra. Az emberi cselekvés pszichológiai alapja a minden élőlény testébe ültetett természeti törvény, az ösztön – létfenntartási, fajfenntartási, kiválási ösztön –, amelyet az ember esetében az erkölcs egészít ki az életben maradáshoz és fejlődéshez szükséges színvonalra. Az erkölcs az a viselkedési szabály, amelyet az ember általában kötelezőként elfogad, mert az megegyezik a helyesről, jóról, igazról, szépről, való meggyőződésével, eszmei értékrendjével, amelynek alapján a maga eszményi életcélját kitűzte. Az anyagi érdek, a haszon is befolyást gyakorol az ember akaratára, de nem első helyen, ahogy a materializmus állítja, hanem valahol harmad- vagy negyedsorban és ott is, az esetek többségében, csak közvetve. Ez érvényes az emberi társadalom minden tagjára, királyra, rabszolgára, gazdagra, szegényre, felnőttre, gyermekre, okosra, butára, mindenkire. Az erkölcsi értékről való meggyőződés viszont nem egyéni tulajdonsága az embernek, hanem társadalmi: annak a közösségnek vonzási-taszítási erőterének függvénye, amelynek az egyén természet szerint tagja. Az emberiség két szempont szerint alkot közösséget: a természetes, származási, vérségi alapon létrejövő közösségek: a család, a háznép (aul), nemzetség (klán), törzs és nemzet, valamint a mesterséges,

munkamegosztási, hivatásrendi, polgári alapú közösségek: a család - amely itt is minden szerveződés alapja –, a munkahely, foglalkozás, vallási, művelődési, gazdasági célra létrejött közösségek.

A történetírás a kezdetektől fogva a XVIII. századi illuminizmusig a kétféle közösség tagjaként foglalkozott az ember viselt dolgaival, a három utolsó évszázadban azonban a kizárólagos racionalizmus, a szélsőséges, egyoldalú materializmus elveinek érvényesítésével tagadja a természetes társadalomfejlődési vonalat és egyedül a polgári vonal fejlődését követi a társadalomtörténetben. Ez a kizárólagosan individualista szemlélet egyenlő egyének összességének tekinti az emberi társadalmat, minden természetes közösség létezését tagadván, csak az érdekközösség valóságával számol. Ez a társadalomszemlélet vezetett az emberiség mai, soha nem remélt anyagi gazdagságához és erkölcsi elszegényedéséhez. A második világháború utáni párizsi békeszerződés Erdélyt ismét román uralom alá helyezte. Ez az új fennhatóság azonban sokkal súlyosabban nehezedett a magyarságra az előzőnél. *Groza Péter* Sztalin kegyelméből való országlása Jorga magyarellenes programjának gyakorlatba ültetését jelentette. A magyarság azelőtti helye és nemzetközi elszigetelése mellé a bizantin álnokság tekintetében minden román politikust alulmúló Groza az osztályharc segítségével a maradék magyarságot megosztotta, minden kényszerhatalmi eszközzel és mindenféle ígért csábításával a magyar történelmi örökséghez ragaszkodó magyar középosztály ellen felvonultatta az alsóbb néprétegeket. Tevékenységéhez az akkori magyar kormány és csonkamagyar közvélemény támogatását is megszerezve valójában kilátástalanná tette az erdélyi magyarság életét.

A románságot jól ismerő Takács László jól látta, hogy nevelői hivatását ilyen körülmények között nem folytathatja, és odahagyta Erdélyt. Ravasz László addig is rajta tartotta a szemét a fiatalemberen, és most igyekezett a kiváló tanárt megnyerni iskolája, a budapesti Lónyai utcai Református Gimnázium számára. Itt tanított az iskola államosításáig és megszűnéséig, azután a proletárdiktatúra szellemi béklyóiban azonban már nem volt képes eredményes munkára. Nem találta helyét az oktatásügyben. A Honvéd Tisztkarban befolyásos volt szatmári tanítványai valami tisztképző iskolába helyezték el. Elképzelni sem lehet Takács Lászlót, amint az emberi szellem fejlődéstörténete helyett, a marxista történelmi materializmus ideológiáját, a dialektikus cinizmus erkölccsét próbálja tanítványaira ráerőltetni, persze, eredménytelenül. Ez már nem volt oktatóművészet, már tanítói munka sem, csak kínlódás. Elbetegesedett, mind többet volt kórházban, míg 1974-ben meghalt.

Ami nem változott meg Takács László működési területének áthelyeződésével, az tanítványainak rajongó tisztelete volt. Ez nem csak érzelmi ragaszkodás, tanítványi szeretet volt, hanem a tanítómester általános tekintélyének feltétel nélküli elfogadása. Régi diákjai rendszeresen látogatták, még hosszú betegeskedése alatt is ott voltak kórházi ágya körül. Amikor pedig 1990 után szatmári és budapesti tanítványai összeháldak, veszekedésig fajult afeletti vitájuk, hogy Takács Lászlónak melyikük volt a legkedvesebb tanítványa, mert mindnyájan - voltak vagy 1000-en - annak érezték magukat.

Takács László élete és munkássága újbóli bizonyítéka annak az ősi igazságnak, hogy a legmagasztosabb emberi hivatás a nevelés, az emberi lélek eszményi építése. Nekünk, az utókornak,

pedig kötelességünk, hogy megemlékezzünk Takács László szatmári történelemtanárról, aki a magyar művelődéstörténet olyan sok régi nagy alakja emlékét elevenítette fel számunkra.

Kolozsvár, 2007. 01. 11

(Bélteky Ákos)